

Campus Helsingborg Lunds universitet/Högskolan Kristianstad

Lärarytbildningen

ÄHIB51

Seminarieledare: Henrik Rosengren

Handledare: Anna Nilsson Hammar

Slumpen i texten

En begreppshistorisk studie av slump

Författare: Magnus Svensson

1	Introduktion.....	1
1.1	Inledning.....	1
1.2	Syfte och frågeställning.....	1
2	Begreppshistorisk teori.....	2
3	Tidigare forskning.....	7
4	Metod och material.....	12
4.1	Bibelundersökningen.....	13
4.2	Ordboksundersökningen.....	16
4.3	Litteraturundersökningen.....	16
4.4	Källkritik.....	18
5	Analys och resultat.....	20
5.1	Samtida definitioner.....	20
5.2	Slump i bibeln.....	22
5.3	Sammanfattning av bibelundersökningen.....	26
5.4	Slump i ordböcker, lexikon och uppslagsverk.....	27
5.5	Sammanfattning av ordboksundersökningen.....	34
5.6	Slump i litteratur.....	37
5.7	Sammanfattning av litteraturundersökningen.....	44
6	Slutsats.....	47
6.1	Avgränsningar och vidare forskning.....	48
7	Litteratur och källor.....	49

1 Introduktion

1.1 Inledning

Denna uppsats har som mål att undersöka hur begreppet slump har använts i olika typer av litteratur. Jag kommer fokusera på själva begreppet, och inte fenomenet som sådant och använder mig därför i denna uppsats av begreppshistoriska metoder och teorier.

Slumpen berörs ofta i vår tid - både i det talade språket och i litteraturen – och begreppets användningsområde är ibland bredare – eller smalare – än dess egentliga mening, om det nu ens finns en sådan. Slump definieras i Nationalencyklopedin som "inom sannolighetsteorin benämning på det oförutsägbara."¹ Mitt intresse för ämnet ligger i att identifiera olika historiska definitioner av samt olika syner på slumpen. Även i vår tid betyder slumpen något annat i matematisk mening än i folkmun. *Tyke* och *Fortuna* är två gestalter som fått bära lyckans, ödets och slumpens fenomen, men vad har hänt sedan dess? Vem har burit slumpens namn?

1.2 Syfte och frågeställning

Mitt syfte med denna uppsats är att kartlägga begreppet slump genom nedslag inom tre olika typer av källor för att studera och jämföra användningsfrekvens och kontext rörande begreppet. Jag har efter övervägande valt att studera biblar, ordböcker samt skönlitteratur. Jag vill i denna undersökning undersöka hur och var och begreppet brukats. Jag vill också ta reda på vad begreppets användning genom tiderna kan berätta för oss om de människor som använde det.

Mina frågeställningar är:

- I vilka sammanhang används begreppet? Finns det några gemensamma nämnare?
- Tycks begreppet förekomma mer eller mindre frekvent inom de olika undersökningsområden jag valt?
- Verkar begreppets innebörd på något sätt ha förändrats i förhållande till vår tid?

1 Slump 1995 *Nationalencyklopedin*, Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB

2 Begreppshistorisk teori

Begreppshistoria är en disciplin som förknippas främst med den tyske historikern Reinhart Koselleck. Disciplinen utvecklades under 1960-talet och står nära lingvistik, retorik, diskursanalys och talhandlingsteori. Det som i grunden är utmärkande för begreppshistoria är dess fokusering på begreppets dynamiska funktion. Med detta menas att begrepp inte är statiska, oföränderliga eller absoluta utan måste ses som en erfarenhet, eller ett föränderligt fenomen. Helge Jordheim skriver i *Läsningens vetenskap* att "Om det är så att allt språk kan sägas förmedla en erfarenhetsprocess, där tidigare erfarenheter avlagras och nya tillkommer, betyder det att alla texter kan läsas som ansamlingar eller aggregat eller erfarenheter."² Att läsa en text betyder enligt Jordheim att man känner igen i texten och kan beskriva de erfarenheter som den förmedlar. Inte bara människorna är verkliga när vi studerar historien utan det är också deras erfarenheter och deras förståelse om sin omvärld.³

Vanligt är att studera politiska begrepp, exempelvis nation eller demokrati för att studera hur begreppen har fungerat olika exempelvis beroende på vem som sänder dem och vem som tar emot dem. Jussi Kurunmäki använder i *Textens mening och makt* ordet "patriot" som exempel på hur ett politiskt begrepp kan anammas och tas över av en gruppering:

*Skulle vår syn på talet bli mer nyanserad om vi visste att begreppet 'patriot' (fosterlandsvän) genom tiderna har syftat på bl.a. en republikansk revolutionär, en rojalist, en skötsam och flitig bonde, en anhängare av extremhögern eller en anarkist?*⁴

Själva grundtanken med begreppshistoria är alltså ett ifrågasättande av det till synes självklara. Ett anakronistiskt, efterklokt och linjärt synsätt på historien skall undvikas till varje pris. Enligt Kurunmäki är det vid stor vikt att veta vilka betydelser som begrepp gavs av de historiska aktörer som brukade dem, vilka andra begrepp som kopplades till det aktuella begreppet samt vilka motsatsbegrepp som fanns.⁵ Om man använder denna tankemodell för att vidareutveckla den citerade texten ovan så finner vi att vi bör undersöka innebörden i begreppet "patriot" utifrån sin egen tids perspektiv, i vilka sammanhang det brukades samt vad motsatsbegreppen var. Utmaningen

2 Jordheim, Helge 2003, *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi*. Gräbo: Bokförlaget Anthropos AB, sid 154

3 Jordheim 2003, sid 154

4 Bergström, Göran och Boréus, Kristina (red) 2012. *Textens mening och makt – metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund : Studentlitteratur AB, sid 177

5 Bergström & Boréus 2012, sid 178

här ligger i att undvika applicering av vår tids motsatsbegrepp eller relaterade begrepp. Alla de aktörer som nämns i citatet är oberoende av kommande användare av begreppet.

Begreppshistoria blir ur detta resonemang perspektivistiskt, då det förutsätter att vi inte kan besvara frågor objektivt då vi är låsta av vår egen kontext. Vi bör därför bredda perspektiven för att närma oss begreppets kärna från flera håll. Vi är i en mening fångar innanför de språkliga barriärerna av vår nutid och vår begreppsförståelse. Kurunmäki refererar till Koselleck: "... den sociala och politiska världen kan inte fullständigt skiljas från den språkliga världen. Enligt det begreppshistoriska synsättet förmedlas även den icke-språkliga världen genom språket."⁶

Koselleck hävdar att ett begrepp alltid innehåller flera temporala nivåer. Enligt denna tankemodell existerar förflutenhet, nutid och framtid i olika utsträckning inom ett begrepp. Detta ökar ytterligare anledningen att studera begreppshistoria, för att förstå och skänka nya perspektiv till exempelvis politiska förändringar och debatter. Koselleck skapar i anslutning till de temporala nivåerna begreppet *Sattelzeit*. Detta är en period mellan cirka 1750-1850, där han menar att de flesta politiska och sociala begrepp raffinerades och breddades under denna period till den mån att vi nu har svårt att översätta begrepp som användes före denna period. Man ska dock påpeka att *Sattelzeit*-modellen har ifrågasatts av flera forskare då den utpekar den aktuella tidsperioden som den ensamt viktigaste epoken för förändring.⁷

Ur detta resonemang reser sig ett antal begrepp som ger oss möjlighet att utforska den begreppshistoriska teorin. Vi börjar med *rörelsebegrepp*, som betecknar begrepp som har en riktning mot framtiden. I *Textens mening och makt* ger författarna exempel på hur rörelsebegreppen vinner mark. Under tiden för franska revolutionen etablerades begrepp som framsteg och utveckling. Också de olika "ismer", exempelvis socialism eller liberalism berättar även de om en framtidsvision, en förhoppning om hur framtiden skall se ut. Koselleck vill med denna förändring visa på ett skifte där ytterligare två begrepp tillkommer – *erfarenhetsrum* som enkelt beskrivet syftar till de tillgängliga erfarenheter vi bär med oss, samt *förväntningshorisont* som betecknar de upplevelser vi ser som möjliga att förvänta oss inom en framtid. Enligt Kosellecks teori kan vi i de tidigare nämnda politiska begreppen se hur de är startskotten i en modern värld där förväntningshorisonten vinner mark från erfarenhetsrummet. Den moderna människan kan förvänta sig mer än vad som ryms i erfarenhetsrummet.⁸

6 Bergström & Boréus 2012, sid 179

7 Bergström & Boréus 2012, sid 182

8 Bergström & Boréus 2012, sid 182

Analytiska operationer

Koselleck menar att vi måste använda oss av två olika analytiska operationer när vi utför en begreppshistorisk undersökning, *synkront* samt *diakront*. Skillnaden på dessa är tidsmässig – en synkron analys undersöker begreppet i förhållande till andra begrepp som är i bruk samtidigt, och utforskar då det som kallas det *semantiska fältet*, för att kartlägga kringliggande begrepp. En diakron analys undersöker istället begreppets innebörd vid olika tidpunkter. Begreppen synkront och diakront är hämtade hos Ferdinand de Saussure, som utvecklade dem inom sin språkfilosofi. För att ytterligare utveckla analysen skall vi nu genomföra de två analyserna ur två synvinklar – *semasiologisk* samt *onomasiologisk*. Den förstnämnda undersöker de betydelser begreppet fått, medan det sistnämnda undersöker vilka synonymer begreppet fått. Man kan även studera begreppet via dess motbegrepp och dess förändring, de så kallade *asymmetriska motbegreppen*.⁹

Den amerikanske historikern Quentin Skinner har istället lagt ett fokus på språkhandlingar, retorik och diskurser, men har också han som grundval att undvika anakronismer och efterklokheter. Skinner propagerar för att vi måste studera kontexten kring begreppen: "För att kunna förstå en författares avsikter och hur texten förstås i hans eller hennes samtid, måste man ta reda på vilka frågor som diskuterades under den aktuella tidsperioden."¹⁰ Skinner menar att vi behöver skapa oss en bild av det språkliga landskap som vi studerar. Vad var möjligt att säga av vem? Vad var vanligt eller ovanligt? Vilka var de oskrivna reglerna? Skinner själv utför denna analys genom studier av stora mängder texter, ofta anonyma, för att ta reda på vad som egentligen diskuterades under perioden.¹¹

Metodologisk problematik

Jussi Kurunmäki lyfter fram ett antal problematikområden inom den begreppshistoriska forskningen. De tre centrala problemen är enligt honom den oklara skillnaden mellan begrepp och ord, samt mellan begrepp och kontexter eller diskurser och slutligen ett problem angående subjektivitet. Kurunmäki menar att dessa tre är sammankopplade med varandra. Han lyfter inledningsvis ytterligare ett problem, och det gäller den stora kunskapsnivå som förväntas från den begreppshistoriska forskningen. Kurunmäki ger som förslag till lösning en kombination av flera metoder eller en begränsad ambition. "... man borde känna till oändligt många okända diskussioner och behärska flera språk."¹²

9 Bergström & Boréus 2012, sid 184

10 Bergström & Boréus 2012, sid 184

11 Bergström & Boréus 2012, sid 184

12 Bergström & Boréus 2012, sid 206

Skillnad på begrepp och ord

Vi fortsätter till de tre problemområden som presenterats. Skillnaden mellan ett ord och ett begrepp är omtvistade. Kurunmäki menar att "Om vi betraktar begrepp som historiska och föränderliga forskningsobjekt, hur vet vi då att vi undersöker ett och samma begrepp i de olika historiska perioderna? Hur vet vi att ett förändrat begrepp inte är ett helt annat begrepp?"¹³ Begrepp är mer svårbeskrivet, och skulle kunna liknas vid "det abstrakta innehållet hos en språklig term till skillnad från dels termen själv, dels de (konkreta eller abstrakta) objekt som termen betecknar eller appliceras på."¹⁴ Man kan se begrepp som den behållare där ordet läggs i för att få betydelse och funktion. Skinner och Koselleck har båda presenterat olika teorier om vad som sammanbinder ord med begrepp, men enligt Kurunmäki kvarstår problematiken, och han framlägger ett förslag till en praktisk lösning. Vi kan "koppla varje begrepp till ett ord och till en vokabulär kring detta ord. Denna vokabulär kan vara föränderlig."¹⁵ Jag tolkar detta som att vi kan göra en rak koppling mellan begrepp och ord, så länge vi undersöker den kringliggande vokabulären för att fånga in kontexten och därmed lättare säkra begreppets betydelse.

Skillnad på begrepp och kontext

Nästa svårighet som Kurunmäki lyfter gäller skillnaden mellan begrepp och kontexter eller diskurser. Enligt författaren gör Skinners kontextbundenhet att hans språkliga forskning kan diskuteras om den överhuvudtaget kan räknas som begreppshistoria. "Om det inte finns eviga frågor eller problem, om allting är kontextbundet, hur kan vi egentligen utforska kontinuiteter och historiska förändringar?" Frågar Kurunmäki. Skinner använder sig enligt honom snarare retorik än diakroni när han skall studera begreppsliga transformationer. Koselleck hävdar att en kombination av en diakron kontextöverskridande analys och en synkron kontextbunden analys är möjlig tack vare begreppets olika temporala nivåer. Verkliga historiska händelser och språk har enligt honom olika rytm.

Enligt detta resonemang kan man anta att begreppen i sig går att studera utan sin kontext, på grund av begreppets temporala egenskap. Jag citerar Kurunmäki:

"En kontextöverskridande begreppshistoria är möjlig därför att språket har en annan rytm än historiska händelser. Varje händelse eller språkhandling är unik, men begrepp har en temporal egenskap som gör dem återanvändbara och, på grund av dessa upprepade användningar, långvariga men ändå föränderliga."¹⁶

13 Bergström & Boréus 2012, sid 206

14 *Begrepp* 1995 *Nationalencyklopedin*, Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB

15 Bergström & Boréus 2012, sid 207

16 Bergström & Boréus 2012, sid 209

Till detta resonemang skall tilläggas att nyuppkomna begrepp, *neologismer*, är en självklarhet i samband med begreppstransformationen. Nya begrepp uppkommer – helt enligt begreppshistoriens teorier – genom en växelverkan med sociala förändringar.¹⁷ Kurunmäki påpekar dock att de nya begreppen är bundna till den existerande vokabulären av det enkla skälet att de lätt annars blir oförståeliga.¹⁸

Subjektivitetens problematik

Det sista problemområde som Kurunmäki lyfter fram är den subjektivitet som uppstår när vi skall göra vissa val inom undersökningen. Två scenarion som bör undvikas är för det första den teleologiska berättelsen, där vi utgår från vår nutida definition av ett begrepp för att sedan söka oss bakåt, och därmed är inramade av vår samtid. Det andra scenariot är att vi väljer ett begrepp som, med vår förförståelse, vi styr mot ett förutbestämt mål. Vi bör också enligt författaren akta oss för att skapa kontexter. Att analysera något som man själv valt ut, och jämföra detta med ytterligare ett på egen hand valt objekt har sina subjektiva baksidor.

Författaren ställer sig också frågan om hur vi kan uppnå kännedom om exempelvis socioekonomiska fakta, om vi inte tror på dem som sådana utan endast ser dem som förmedlade genom språket, vårt analysobjekt? En lösning, enligt författaren, skulle kunna vara att vi genom våra metoder försöker skapa nya tolkningar samtidigt som vi stöder oss på gamla tolkningar.¹⁹

Sammanfattning

Begreppshistoria syftar till att lyfta fram det mänskliga handlandet i fenomen som annars ter sig som närmast självgående. Om vi förklarar en samhällelig förändring endast med hjälp av begrepp som liberalism eller demokrati glömmet vi lätt att dessa begrepp haft olika innebörd genom tiderna. Med hjälp av studier av detta slag kan vi ifrågasätta linjära och progressiva utvecklingshistorier.²⁰

Kurunmäki belyser ett antal punkter gällande användbarheten av begreppshistoria. De mest relevanta för min undersökning är att begreppshistoria förutsätter stora mängder av empiriska källor, men att omfattningen kan begränsas genom en välformulerad forskningsfråga. Tänkvärd är även tanken att begreppshistoria är en särskilt användbar metod vid analyser av långvariga utvecklingshistorier, eftersom processerna ofta är resultatet av långvariga motstridigheter.

17 Bergström & Boréus 2012, sid 206

18 Bergström & Boréus 2012, sid 209

19 Bergström & Boréus 2012, sid 211

20 Bergström & Boréus 2012, sid 213

Författaren listar även ett antal punkter angående utförandet av en begreppshistorisk undersökning. De enligt mig mest relevanta för min undersökning är som följer:

- En förförståelse behövs som leder till identifiering av vokabulären som identifierar begreppet.
- Begreppet bör utforskas diakront mellan vissa tidpunkter samt synkront i retoriska sammanhang.
- Begreppet kan undersökas semasiologiskt (olika betydelser av begreppet) samt onomasiologiskt (begreppets synonymer).
- Forskaren bör skapa kontexter själv med hjälp av forskningslitteratur.
- Man kan analysera inklusion samt exklusion genom studier av motbegreppen till det aktuella begreppet.
- Ordböcker och lexikon är lämpliga startpunkter i en begreppshistorisk undersökning.²¹

3 Tidigare forskning

Någon större sammanhängande forskning kring begreppet slump har jag inte stött på. Idéhistorikern Svante Nordin har skrivit ett avsnitt om slump i texten *Risktänkandets rötter* som ingår i boken *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Det finns dock flera intressanta och för min undersökning relevanta efterforskningar kring närstående begrepp. Andreas Hellerstedts *Ödets teater – ödesföreställningar i Sverige vid 1700-talets början*, Anna Nilsson Hammars *Lyckans betydelse – Sekularisering, sensibilisering och individualisering i Svenska skillingtryck 1750-1850* samt Kristiina Savins *Fortunas klädnader: lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* är några titlar som berör det begreppsliga landskapet kring begreppet slump.

Svante Nordin skriver i avsnittet "*Slump*" kortfattat om slumpbegreppets historia och ursprung. Det grekiska namnet *Tyke* samt romarnas *Fortuna* eller *Fors*, som den personifierade slumpen har ursprunget *bära med sig*. Svenskans "slump" har ursprungligen betydelsen "restmängd" som fortfarande används när vi exempelvis "slumpar" bort en vara. Tyskans *Zufall* bygger på *fall* – precis som svenskans *tillfällighet* eller *falla sig*. I engelska används ordet *chance*, som har samma bakgrund, då det latinska ordet för "falla" är *cado* vari det engelska ordet har sitt ursprung.²² Franskans *hasard* liksom spanskans *azar* har sitt ursprung i det arabiska ordet för tärning; *zahr* med bestämd artikel *al: al-zahr, azzahr*.²³ Nordin gör kopplingen till begreppen *lycklig* och *olycklig* i sin

21 Bergström & Boréus 2012, sid 215-216

22 Nordin, Svante "Slump" 2005 *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*. Sid 148

23 *Hasard*, 2012 Bergman, Bo Ordens ursprung: Etymologisk ordbok över 2000 ord och uttryck. Bonnier Fakta

diskussion angående Aristoteles världsbild: "Den som på grund av slump har stora framgångar kan kallas lycklig, den som har stora motgångar olycklig, låt vara att lyckan till sin natur är skiftande och osäker."²⁴

Nordin skriver även om motsättningarna i synen på slumpen personifierad: "Problemet är naturligtvis att en slump som personifieras mister en del av sin karaktär av slump. Slumpen är blind, men gudinnan Tyke eller Fortuna kan ha avsikter."²⁵ Här ser vi ett gott exempel på hur fel det kan bli om vi förenklar och likställer olika definitioner av begreppet. Själva andemeningen i vår tids slumpbegrepp är den "blinda" slumpen, men uppenbarligen har det inte alltid varit så.

Augustinus skrev under sina äldre dagar verket *Retractationes*, där han tog tillbaka det han inte längre stod för i sina tidigare skrifter. Här lyfte han användningen av begrepp som *forte* (av en slump), *fortasse* (tillfälligtvis). Nu ångrade han detta. Nordin menar att det inte ansågs felaktigt att använda uttrycken, så länge man refererade till guds försyn. Nilsson Hammar berör detta och skriver att "För Boethius bestod den skiftande lyckan enbart i ytliga och världsliga ting, medan den av Augustinus förklarades vara en del av den gudomliga försynen."²⁶ Uppenbarligen räckte det inte i slutändan för Augustinus att referera till försynen – själva begreppen *forte* och *fortasse* blev trots allt obrukliga.

Nordin hävdar att slumpen under renässansen genomgår en slags sekularisering. Exempelvis skriver Machiavelli i *Il Principe* att Fortuna endast bestämmer över hälften av våra handlingar, resten är upp till oss själva. Som exempel tas floder som svämmar över. Fortuna styr dessa men det finns ingenting som hindrar att vi bygger fördämningar för att skydda oss.²⁷

Under 1700-talets senare del samt det tidiga 1800-talet gjordes stora statistiska landvinningar. Sverige gick i spetsen genom införandet av tabellverket vid 1700-talets mitt. Nordin skriver att man "förundrades över den regelbundenhet som rådde bland till synes slumpvisa fenomen, t.ex. födseln av barn med kvinnligt eller manligt kön."²⁸

I *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* av Kristiina Savin berörs många aspekter av tur och lycka, och även slumpbegreppet får sitt utrymme. Även Savin refererar till den gudomliga försynen, och hävdar att

24 Nordin 2005 , sid 149

25 Nordin 2005 , sid 149

26 Nilsson Hammar, 2012 *Lyckans betydelse – sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750-1850* sid 17

27 Nordin 2005 , sid 150

28 Nordin 2005 , sid 151-152

Försynen (providentia) har sin grund i Guds fria vilja och kan inte jämföras med varken ödets nödvändighet eller den blinda slumpen. Därför kan man förvånas över den nyaste svenska översättningen av Predikaren i Bibel 2000 som hävdar att 'allt är tillfällighet och slump'.²⁹

I tidigmoderna biblar stod det istället att 'thet står alt til tiden och lyckone!'. Enligt Savin var de svenska prästerna noga med sina ordval, helt enligt den Lutherska världsbilden. *Öde* och *slump* är exempel på ord som enligt författaren sällan hördes från predikstolen. Ett oundvikligt öde står i skarp kontrast mot den gudomliga försynen och i det förmoderna Sverige var det inte ens tillåtet att tro på ödet, om man med öde syftade till en opåverkbar makt som styr händelseförloppen. En förändring sker dock kring sekelskiftet 1700, då ödesbegreppet tycks ta över efter lyckobegreppet på många plan. Ödet passar bättre in i den mekanistiska världsbilden som växer fram, där lyckan istället stod för det oregelbundna.³⁰

Savin uttrycker dock hur slumpens roll skiftar när vi flyttar fokus till människans vardagsliv.

Jordelivets praktiskt inriktade verksamheter konfronterade människan med händelseförlopp, vars orsaker hon omöjligen kunde överblicka och styra. Ur mänsklig synvinkel var slump och nödvändighet därför meningsfulla begrepp, viktiga verktyg vid hantering av vardagens praktiska problem.³¹

Det tycks, som så ofta som att de stora förändringarna endast begränsat berörde den större delen av befolkningen. Vad som teologiskt ansågs om dessa berörda begrepp säger inte alltförmycket om vardagens användning.

Slump är, och tycks ha varit ett begrepp med otydliga ramar. Gränserna till närstående begrepp som *lycka*, *öde* eller *tur* är svåra att definiera och kanske just därför blir det extra intressant att undersöka just dessa närstående begrepp.

I Nilsson Hammars avhandling *Lyckans betydelse* kan vi se många goda exempel på begreppens nära relationer. Nilsson Hammar skriver "Gud ser allt och har bestämt allt, förtäljer de bibelställen som konkordansen hänvisar till."³² och gör tydligt att bibeln och den kristna tron i många fall står i kontrast till mitt undersökningsobjekt. En intressant hänvisning till Hellerstedts undersökning görs: "Lyckan, konstaterar Hellerstedt, var det som skedde till synes slumpmässigt

29 Savin, Kristiina 2011 *Fortunas Klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*. Lund: Sekel Bokförlag sid 40

30 Savin 2011, sid 39-40

31 Savin 2011, sid 40

32 Nilsson Hammar, 2012 sid 74

och som människan inte kunde förutse med sitt förstånd, men som däremot var känt av gud."³³

Begreppet lycka ställs snart i texten mot begreppet öde:

Användningen av ordet öde tyder på att det sällan drogs några skarpa linjer gentemot de betydelser som tillskrevs lyckan. Ödet fick oftare representera livets inriktning och en större förutbestämd ordning, medan lyckan mer konsekvent användes om den tillfälliga med- och motgången. Men det går också att se att de båda, som ovan, förekom som nästintill synonyma begrepp.³⁴

Gränserna tycks alltså otydliga även mellan *lycka* och *öde*, men lyckobegreppet tycks ligga relativt nära vår definition av slumpen. Ödesbegreppet är ändå intressant, och bör fortfarande hållas ett uppmärksamt öga på. Nilsson Hammar skriver vidare om ödet: "I ett tryck daterat 1794 talas det om "ödets nycker" vilket tycks tyda på att ödet närmast används syden gudomliga ordningen synonymt med lyckan."³⁵ I svensk synonymordbok finner vi som synonym till slump just "ödets nyck" vilket tyder på en närmare koppling än vad man först kanske kan tro.³⁶

Även Savin gör begreppsliga jämförelser. Användningen av de latinska begreppen *Fortuna* (lycka) och *casus* (slump) i äldre svenska ordböcker tycks ha skiftat. Medeltidssvenska ordböcker översatte *casus* till "lykka", trots att begreppet "slump" existerade under denna tid.³⁷

Kopplingen till den kristna världsbilden går inte att bortse från, varför också jag i min undersökning valt att undersöka bibelns begreppsanvändning. Nilsson Hammar påstår till exempel, angående det religiösa inflytandet:

Guds allseende öga hade även jordens minsta beståndsdelar i sitt blickfång. Att hänvisa till Guds försyn och goda intentioner var en självklarhet. Det tycks inte ha funnits något utrymme för att ifrågasätta denna dogm, lika lite som det fanns utrymme att ifrågasätta Guds existens.³⁸

Enligt detta resonemang måste vi ta hänsyn till och vara uppmärksamma på den förändring som tycks vara närvarande i begreppen. När vi betraktar citatet ovan förstår vi ganska snabbt att vår samtida definition av slump är omöjlig att applicera så länge det saknas utrymme för ifrågasättande av denna typ av dogmer. På samma tema hänvisar Nilsson Hammar till Hellerstedt:

Fatalismen kom, enligt dåtidens lärde, till uttryck i tron på att livets bana var förutbestämd och att dess inriktning var något som människan hade att acceptera och förlika sig med. Detta stod inte bara i strid med Guds allmakt och möjlighet att ingripa i skapelsen, utan även

33 Nilsson Hammar, 2012 sid 75-76

34 Nilsson Hammar 2012 sid 77

35 Nilsson Hammar, 2012 sid 76-77

36 Slump 1992 *Svensk synonymordbok*, Norstedts förlag AB

37 Savin 2011, sid 42-43

38 Nilsson Hammar, 2012 sid 78

med tanken om människans fria vilja. Människan kunde välja att göra gott eller ont i jordelivet och hennes öde var därför villkorligt. Det bestämdes ytterst av Gud som straffade de onda och belönade de goda.³⁹

Här kan vi se hur det förutbestämda står i konflikt mot *Guds allmakt*. Det fria valet måste finnas för att guds straff skall ha ett syfte. Här kan vi alltså urskilja två fenomen som på något sätt vidrör slumpbegreppet men samtidigt står i kontrast till det. Vår definition av slumpen innefattar varken en förutbestämd eller en gudsstyrd världsbild.

39 Nilsson Hammar 2012 sid 78

4 Metod och material

Då det är begreppshistoria det handlar om, och det faktum att begreppet har en tendens att dyka upp på oförutsägbara platser har databassökningar varit en viktig del av sökandet. Främst de litterära databaserna *Project Runeberg* samt *Litteraturbanken*. För de bibliska källorna har jag använt mig av Svenska bibelsällskapets hemsida, *Bibeln.se*, där fritextsökning online erbjuds, och även en digital nedladdningsbar version av *Karl XII:s bibel*.

Målet med de två första undersökningarna, bibel-, samt ordboksundersökningen är att avgränsa och rama in den tredje undersökningen som inriktar sig mot skönlitteratur.

Litteraturbanken

Litteraturbanken är ett digitaliserat arkiv som startats upp under första halvan av 00-talet, och som sedan 2006 drivs som en ideell förening. Dess medlemmar är Kungl. Biblioteket, Kungl. Vitterhetsakademien, Språkbanken vid Göteborgs universitet, Svenska Akademien, Svenska litteratursällskapet i Finland och Svenska Vitterhetssamfundet.

Litteraturbankens syfte är enligt egen utsago att

... vara en fri kulturhistorisk och litterär resurs för forskning, undervisning och folkbildning. Den är till för alla: forskare, lärare, studerande och litterärt allmänintresserade. Huvuduppgiften är att samla in och digitalisera skönlitteratur och viktigare humaniora samt tillgängliggöra materialet på sådant sätt att det blir möjligt för användare att arbeta med det.

Det urval som Litteraturbanken har gjort baseras enligt dem själva på fem huvudsakliga grupperingar:

- Särskilt utvalda författarskap
- Tematiska eller genremässiga grupperingar
- Enstaka betydande verk
- För svenska språket och litteraturen betydelsefulla översättningar från andra språk
- Relevant modern facklitteratur

Litteraturbanken innehåller för tillfället (27/11 -14) 1 186 verk av 627 författare.⁴⁰

⁴⁰ <http://litteraturbanken.se/#!/om/ide> (hämtad 2014-12-18)

Litteraturbanken är relevant för min undersökning, på grund av flera orsaker. Eftersom min undersökning är av begreppshistorisk karaktär är fritextsökning i arkiv ett nästintill oundgängligt verktyg, då begreppet jag söker kan finnas i de mest oväntade källor. Jag kan också med denna möjlighet på relativt kort tid gå igenom stora mängder material. Jag kan även på samma sätt göra utflykter till närbesläktade begrepp och effektivt undersöka dessa.

Project Runeberg

Project Runeberg är ett ideellt projekt grundat 1992 drivet av föreningen *Lysator* vid Linköpings universitet. Även detta är en litterär databas med möjlighet till fritextsökning. "Projekt Runeberg (runeberg.org) arbetar på frivillig grund med att skapa fria elektroniska utgåvor av klassisk nordisk litteratur och göra dem öppet tillgängliga över Internet."⁴¹ Jag har valt att arbeta med detta arkiv på grund av dess rika innehåll av facklitteratur inom en för min undersökning relevant tidsepok.

4.1 Bibelundersökningen

Jag kommer undersöka tre bibelutgåvor; *Bibel 2000*, som är vår nuvarande officiella bibel, utgiven 1999. Föregående bibel är *1917 års kyrkobibel*, och innan dess *Karl XII:s bibel* från 1703 i en upplaga från 1873. Dessa är de tre senaste svenska officiella biblarna.

Figur 1 består av en trestegsmodell jag använt mig av vid bibelundersökningen. Nedan beskriver jag stegen var för sig. Figuren presenteras i slutet av kapitlet.

1. Jag utgår från begreppet *slump* och i detta exempel synonymerna *av en händelse* samt *tillfällighet*. Jag applicerar nu alla begreppen på alla bibelutgåvor.
2. Låt oss säga att slump ger träffar i två av utgåvorna, men inte i den tredje. Här upphör för tillfället vårt spår i den tredje utgåvan. De träffar vi får i de två andra utgåvorna registrerar vi och jämför också motsvarande bibelställen i alla utgåvor. Här kan vi plocka upp ett nytt spår i den tredje utgåvan, då vi finner ett alternativt begrepp i begreppet *slumps* ställe. På samma sätt gör vi givetvis med alla träffar och utgåvor. Förhoppningsvis har nu ett flertal nya begrepp tillkommit.
3. I det sista steget söker vi efter alla dessa begrepp i alla utgåvor. Min intention är att vi nu kommit runt mycket av den subjektiva problematiken vi tidigare stött på, och kan finna motsvarande begrepp utifrån översättarens betydelsetolkning, och inte utifrån själva ordet.

41 <http://runeberg.org/admin/> (hämtad 2015-01-03)

Resultaten presenteras i tabell 1 i analyskapitlet Jag har även valt att i tabellen illustrera söklinjerna genom att ange det sökta begreppet i fet stil. På detta sätt kan man enklare följa sökprocessen.

Avgränsningar

Ett antal begränsningar har gjorts i bibelundersökningen. För det första har jag har jag fått ta ställning till de semasiologiska begrepp som framkommer vid sökningar. Som exempel kan ges "öde" eller "fängelse". Vid en sökning på "Öde" är jag ute efter öde med betydelsen såsom i "ödesbestämd", men många träffar syftar istället till något ensligt, exempelvis "världen var öde och tom". Det mer abstrakta exemplet "fängelse" förstås mot bakgrunden att termen "HERRE, vänd vårt öde" i tidigare utgåvor lyder "HERRE, vänd vårt fängelse". För att kontrollera om "fängelseliknelsen" förekommer på flera ställen använder jag söktermen "fängelse", men får då sålla bort alla de träffar som syftar till ett fysiskt fängelse.

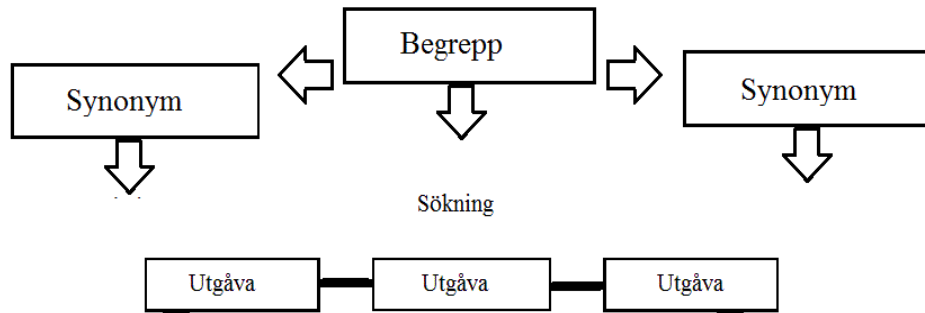
Som man förstår så blir ibland dessa avgränsningar en bedömningsfråga, och jag vill göra läsaren uppmärksam på att så är fallet på sina ställen i denna undersökning.

Likaså har jag gjort begränsningar gällande avståndet till utgångsbegreppet. Enligt min sökmetod skickar en sökning vidare mig till nya begrepp, som skickar mig vidare ännu en nivå. Denna utgrening kan ske i närmast oändlighet, och därför ser jag det även som min uppgift att sätta stopp vid vissa punkter. Den tydligaste återvändsgrädden finner jag när begreppen blir för allmänna, exempelvis kommer man snabbt fram till begreppet "lycka". Att jämföra synonymer och översättningar på detta begrepp är början på en ny undersökning och jag väljer därför att undvika detta.

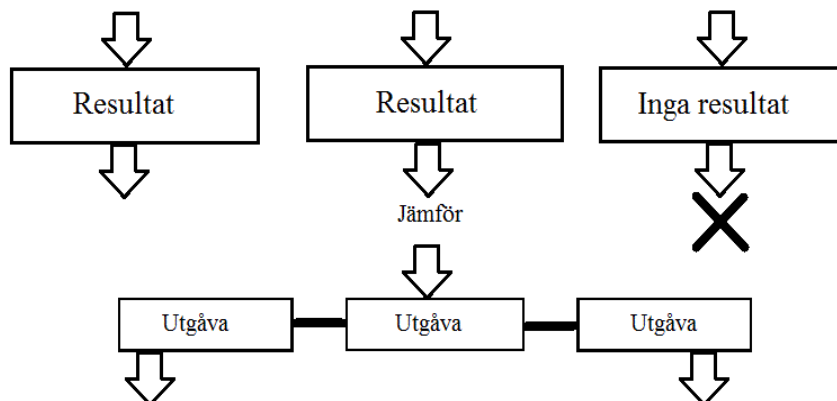
En annan faktor är om begreppen i översättningen tappar sin betydelse. Vid jämförelser mellan bibelutgåvorna av den relevanta frasen "av en händelse" hittar vi i en översättning frasen "hade hamnat". Valet av nytolkning är självklart intressant och bör tas med, men att fortsätta i samma spår, och därmed söka vidare på frasen "hade hamnat" säger sig självt vara både irrelevant och tidsödande. Även i detta fall görs självklart personliga bedömningar vid val av begrepp och fraser som anses relevanta.

Figur 1

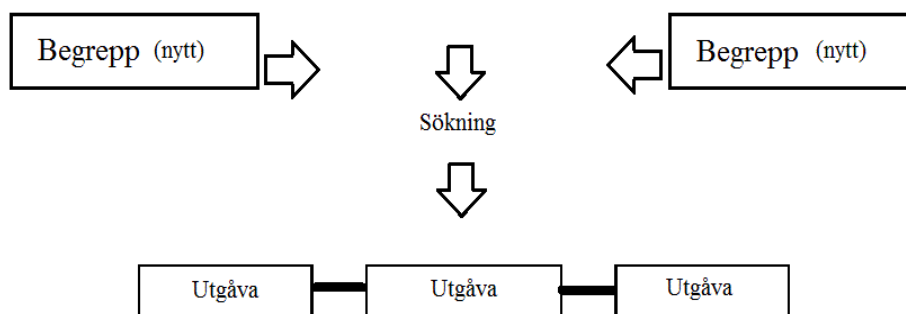
Steg 1:

Steg 2:

Steg 3:

4.2 Ordboksundersökningen

I ordboksundersökningen har jag använt mig av ordböcker publicerade i onlinearkivet *runeberg*. Sökningen görs i 3348 verk totalt. Metoden jag har använt mig av består av en fritextsökning på "slump" varpå träfflistan har avgränsats till relevanta träffar.

Avgränsningar

Först och främst har jag sorterat ut de sökträffar som finns i ordlistor, lexikon och liknande. Efter kontroll av materialet har jag gjort bedömningen att någon speciell metod gällande avgränsning mellan dessa träffar och övriga inte behövs, då skiljelinjen är tydlig häremellan. En ytterligare avgränsning har gjorts mot översättningsordböcker, som jag har uteslutit. Undantaget är *Svensk-latinsk ordbok* från 1880, som jag ansåg relevant på grund av dess begreppsutredande karaktär. Jag har även uteslutit sökträffar från *Svenska akademins ordlista* på grund av dess grammatiskt förklarande karaktär, vilket jag är mindre intresserad av.

4.3 Litteraturundersökningen

Efter de två tidigare genomförda undersökningarna har jag två tidslinjer att utgå från när jag väljer nedslagspunkt i den sista undersökningen. Dels bibelundersökningen, som undersöker tre punktnedslag; 1703, 1917 samt 1999, och dels ordboksundersökningen som täcker tidsperioderna 1862-1936 och 1979-1992 relativt väl. Då jag gör litteraturundersökningen vill jag vara öppen för sammanträffanden mellan de olika undersökningarna, och väljer därför en tidsram där dessa sammanfaller. Jag väljer därför en period, från sekelskiftet 1900 fram till och med bibelutgivningen 1917.

Jag vill i litteraturundersökningen ta reda på tre centrala frågor: Hur ser fördelningen ut mellan *lycklig* samt *olycklig* slump? Används begreppet personifierat? Finns det några stora skillnader mellan vår nutida definition av begreppet?

Metoden jag använder är en fritextsökning på begreppet slump i onlinearkivet *litteraturbanken*. Sökningen görs med sökverktygen *del av ord*, så att exempelvis *slumpmässig* också plockas upp, samt *endast korrekturläst*. Efter detta går jag igenom materialet och plockar ut de träffar som ligger rätt i tidsavgränsningen. Ytterligare avgränsningar görs, se kommande avsnitt.

För att identifiera begreppets kontext och användning, och därmed närma mig svaren på mina frågeställningar har jag alltså för det första valt att undersöka *den lyckliga* samt *den olyckliga slumpen*. Resultaten presenteras i tabellen, i form av antal förekomster i det aktuella

verket. För det andra letar jag efter den *personifierade slumpen*, och för det tredje letar jag efter skillnader i definitionerna gentemot vår nutida sådana. Notera att kategoriseringsarbetet självklart i vissa fall blir en tolkningsfråga, och jag har själv gjort bedömningarna.

Avgränsningar

Avgränsningarna jag gjort i materialet är för det första en tidsmässig. Jag är endast intresserad av material som är utgivet mellan åren 1900 och 1917. För det andra vill jag avgränsa undersökningen till endast skönlitteratur, och stryker därför de titlar som inte faller inom denna ram.

4.4 Källkritik

Jag bör i materialet för det första alltid kontrollera utgåvan, för det andra kontrollera den inskannade versionen av materialet för att identifiera utgåvor samt eventuella olikheter mellan original och transkription. Denna procedur bör självklart utföras på samtliga delar av materialet, då både datoravläst och korrekturläst material kan innehålla felaktigheter.

I övrigt är mitt material på grund av det begreppshistoriska syftet relativt enkelt att jobba med ur ett källkritiskt perspektiv. Enkelt uttryckt är jag inte intresserad av om det som står i biblarna, ordböckerna och skönlitteraturen är *sant*, jag är mer intresserad av *om* samt *hur* det står.

En källkritisk avvägning har handlat om valet av material. Jag har arbetat med tre typer av källor; biblar, ordböcker/lexikon samt skönlitteratur. I samtliga fall har jag använt internetbaserade arkiv för att underlätta arbetet av min begreppshistoriska uppsats. Samtliga av de använda arkiven – *bibelsällskapet*, *runeberg* samt *litteraturbanken* har bakom sig erkända organisationer och rörelser. Litteraturbankens medlemmar är Kungl. Biblioteket, Kungl. Vitterhetsakademien, Språkbanken vid Göteborgs universitet, Svenska Akademien, Svenska litteratursällskapet i Finland och Svenska Vitterhetssamfundet. Runeberg drivs av Lysator vid Linköpings Universitet. Svenska bibelsällskapet är en ideell förening med stor internationell förbindelse med andra bibelsällskap. Det var detta sällskap som ansvarade för utgivningen av *Bibel 2000*.

Rörande skönlitteraturen som används, så utgår jag från att litteraturbankens "särskilt utvalda författarskap" representerar förlagsutgivna titlar från den undersökta tidsperioden väl. Man bör vara medveten om att det är just de aktuella författarnas begrepp som framkommer. Jag utgår ifrån Helge Jordheims tes att alla texter kan läsas som ansamlingar, aggregat eller erfarenheter och här blir det alltså författarnas sådana jag studerar. Min helhetsbedömning är att källorna är tillförlitliga, och att mitt källkritiska arbete ligger i - som nämnt ovan – kontrollen av materialet samt medvetenhet om att det i skönlitteraturen är författarnas begreppsliga erfarenheter jag studerar.

5 Analys och resultat

5.1 Nutida definitioner

Först och främst vill jag i analysen presentera en nutida definition av begreppet slump. Detta för att i samband med undersökningarna identifiera intressanta förändringar. Vi börjar med nationalencyklopedins utgåva från 1995, som ger följande definition av begreppet slump:

***Slump** (troligen av medellågt. slump 'lyckträff', 'tillfällighet', eller likabetydande ty. Schlump), inom sannolikheteorin benämning på det oförutsägbara. Man säger att ett försök är ett slumpförsök om det vid upprepningar ger olika resultat. Att resultaten blir olika beror på tillgänglig information är otillräcklig för att fullständigt bestämma försöksutfallet. Detta är ofta fallet vid tävningsspel, men här skulle man kunna tänka sig att en noggrann specificering av handrörelsen vid tävningsskastet skulle bestämma hur utfallet blir. Man skulle få sex specificeringar för de sex olika utfallen. Men om utgångsläget för kastet ligger mellan två sådana specificeringar, kan resultatet trots allt inte förutsägas, utan styrs av slumpen. All slump kan således inte elimineras.*

Vid väderprognoser kan väderläget vara sådant att relativt säkra förutsägelser kan göras, men det kan också vara instabilt, så att flera framtida utvecklingar av väderläget är möjliga. Alltså bestäms vädret delvis av slumpen. De etablerade modellerna i modern kvantfysik bygger på en sannolikheteoretisk beskrivning av partiklars läge och hastighet. Beskrivningen medger inte en fullständig information om dessa båda storheter. Därför blir en enskild partikels exakta framtida position slumpmässig. Jfr determinism, deterministisk och kaos (2).⁴²

I Svenska akademiens ordbok finner vi:

[jfr d. slump, nor. Slump (äv.: plums, plask), mlt. slump, lyckträff, tillfällighet (lt. slump), nl. slomp, stor mängd l. massa, lyckträff, t. schlump, lyckträff, tillfällighet, t. Dial. schlump, trasigt l. dåligt klädesplagg l. skodon, hög, dyig jord, eng. Dial. slump, stor mängd, klumpsumma; sannol. Till SLUMPA; i sv. är ordet sannol. lånat från (m)lt. l. t. – Jfr SLUMPOM] ..."2) om oväntad l. oförutsedd l. oberäknelig tilldragelse l. omständighet som tänkes utgöra orsak till ngt o. som inte kan förklaras ss. beroende på ett lagbundet orsakssammanhang l. en medveten avsikt, tillfällighet, händelse (se d. o. 4).⁴³

Onomasiologi, Semasiologi och motbegrepp

För att göra ett överskådligt material bör man, i enighet med Kurunmäkis punktlista som visas på sid. 7 undersöka de kringliggande begreppen. Jag börjar med de onomasiologiska begreppen.

Onomasiologi innebär de ord som har olika benämning på samma betydelse som det aktuella begreppet. Dessa kallas även som känt för synonymer. I *Svensk synonymordbok* från 1992

⁴² Slump 1995 *Nationalencyklopedin*, Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB

⁴³ Slump 1977 *Svenska akademiens ordbok* <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (hämtad 2014-12-16)

listas under slump följande: "**slump 1** ren händelse, tillfällighet, tillfälle, (blint) öde, hasard (vard.) 'lotteri', sinkadus; [slumpen] tillfälligheternas spel, naturens lek, omständigheterna, händelseutvecklingen, ödets nyck." Senare även "**av en slump** se händelsevis - **på (en) slump** på måfå".⁴⁴ En liknande beskrivning av synonymerna får vi i *Bonniers synonymordbok*: "**slump 1** tillfällighet, händelse, sammanträffande; sinkadus, lyckträff, öde, nyck; slumpspel, hasard, vågspel"⁴⁵.

Semasiologiska begrepp innebär de ord som har samma namn, men som syftar till olika betydelser. I Svensk synonymordbok står under den andra definitionen av "slump" följande: "**2** rest(lager), återstod, lämning, stuv(bit); obestämd myckenhet 1. kvantitet, parti, post; [en slump] en smula, se under *I smula*"⁴⁶. I Bonniers synonymordbok finner vi följande "**2** restlager, rest, återstod, stuv"⁴⁷.

Motsatsbegrepp eller *antonymer* är de begrepp som står i kontrast till det aktuella begreppet, som syftar på "det motsatta". I *Ord och motsatsord* finner vi under "slump" följande: "**slump** ↔ förutsägbarhet; lagbundenhet; avsikt; beräkning, kalkyl, plan (*i betydelsen*: tillfällighet, lyckträff, öde)"⁴⁸ Under "slumpmässig" tillkommer motbegreppet *signifikant* med tillägget (*inom statistik*).

Om vi på samma sätt undersöker de identifierade synonymernas motsatsbegrepp så finner vi i samma verk under *tillfällighet* det nya *trend* samt *naturnödvändighet*, under *händelse* med anteckningen "(i betydelsen tillfälligtvis, av en händelse) finner vi *nödvändigtvis* samt *avsiktligt*. *Öde* i formen *ödesbestämd* står i motsats till *möjlig att undvika* samt *som kan undvikas*.

Föga förvånande står alltså det *beräknade* och *avsiktliga* i fokus hos både begreppet och dess synonymer.

Viktigt att tänka på är att de kringliggande begreppen jag funnit i ovanstående avsnitt har sitt ursprung i aktuella, moderna ordböcker. Därmed kan vi inte förutsätta att begreppens relationer till varandra kvarstår om vi nu backar tidsmässigt. Intressant blir istället att se ifall begreppen tar skilda vägar eller på något sätt förändras i relationen till varandra.

44 Slump 1992 *Svensk synonymordbok*, Norstedts förlag AB

45 Slump 2000 *Bonniers synonymordbok*, Albert Bonniers förlag, Stockholm

46 Slump 1992 *Svensk synonymordbok*, Norstedts förlag AB

47 Slump 2000 *Bonniers synonymordbok*, Albert Bonniers förlag, Stockholm

48 Slump 2002 *Ord och motsatsord* Albert Bonniers förlag, Stockholm

5.2 Slump i bibeln

Vid en fritextsökning på "slump" i bibeln.se framkommer ett mindre antal träffar. 3 st. i *Bibel 2000*, 2 träffar i *1917 års översättning* och 0 träffar i *Karl XII:s bibel* från 1703 (1873 års översättning). Man måste dock ta i beaktande att *apokryferna* – tilläggsskrifter som genom historien varit omtvistade och ifrågasatts beträffande sin relevans och äkthet – inte finns med i *Karl XII:s bibel* i registret jag söker i. De apokryfiska böckerna eller *de deuterokanoniska böckerna* som de också kallas förkastas av många protestantiska kyrkor, men har av lutherska kyrkor fått en position som appendix till Gamla testamentet, men med mindre auktoritet än övriga skrifter.⁴⁹ Vissa av resultaten går därför inte att jämföra med *Karl XII:s bibel*, men trots dessa komplikationer är det intressant att se vilka ord som ersätter begreppet "slump" i de äldre utgåvorna, eftersom ordet tycks minska i användning ju äldre översättning vi studerar. Jag väljer därför att inte lägga någon större vikt vid *antalet* träffar. Låt oss börja med en sökträff från *Vishetsboken 2:1*:

Med sitt förvända sätt att tänka säger de: "Kort och bedrövt är vårt liv; när slutet kommer finns ingen bot, vi vet ingen som har återvänt från dödsriket. Vi har kommit till av en slump, och efteråt är det som om vi aldrig funnits. Vår andedräkt är flyktig som rök, och vår tankeförmåga en gnista, tänd vid hjärtats slag."⁵⁰

Detta avsnitt står under rubriken *De gudlösas tal* och här framkommer tydligt att *De gudlösa* anser att vi tillkommit av en slump, och man kan anta att detta står i rak motsats till de troendes uppfattning. Låt oss så titta på den föregående utgåvan från 1917:

Ty de säga vid sig själva i sina förvända tankar: "Kort och eländigt är vårt liv; när en människa skall dö, gives det ingen bot för henne, och någon befriare från dödsriket har aldrig blivit funnen. Genom en slump hava vi ju kommit till, och efter detta skola vi vara som om vi aldrig hade funnits. Ty en rök är andedräkten i vår näsa, och tanken en gnista, tänd vid vårt hjärtas slag."⁵¹

Här ser vi inga större meningsskiljaktigheter, utan uppfattningen om tillkomst genom slumpen finns fortfarande hos de gudlösa.

Nästa exempel finner vi i *Predikaren 9:11*. Från *Bibel 2000*: "... inte de kunniga som har framgång: allt är tillfällighet och slump."⁵² Vi backar återigen till 1917: "... eller av de förståndiga vad ynnest de vinna, utan att allt för dem beror av tid och lägenhet."⁵³ Vi noterar förändringen i ordvalet och backar raskt vidare till 1703: "*hjelper icke att han sin tingest väl kan;*

49 Ewald, S (red) Religionslexikonet . Bokförlaget Forum, Stockholm 1996 Joachim Retzlaff (övers)

50 Svenska Bibelsällskapet. <http://www.bibeln.se/las/2k/vish#q=Vish+2%3A2> (Hämtad 2014-11-30)

51 Svenska Bibelsällskapet. <http://www.bibeln.se/las/1917/vish#q=Vish+1%3A1-19%3A22> (Hämtad 2014-11-30)

52 Svenska Bibelsällskapet <http://www.bibeln.se/las/2k/pred#q=Pred+9> (Hämtad 2014-12-01)

53 Svenska Bibelsällskapet <http://www.bibeln.se/las/1917/pred#q=Pred+9> (Hämtad 2014-12-01)

utan det står allt till tiden och lyckona."⁵⁴ Resultaten av dessa sökningar visar på flera begrepp som blir användbara i den fortsatta sökningen.

Nästa sökträff hittar vi i *Första Samuelsboken*, sjätte kapitlet, vers 9. Från *Bibel 2000*:

*Men se noga efter: om arken tar vägen upp mot Bet-Shemesh, då är det Herren som har tillfogat oss allt detta elände. I annat fall vet vi att det inte är hans hand som har slagit oss. Allt har då hänt av en slump.*⁵⁵

Kontexten till detta citat består i att filisteerna skall skicka iväg en ark med värdesaker på en förarlös vagn som dras av kor. Präster och spåmän gör sedan det ovanstående uttalandet efter att staden lidit stora plågor, för att ta reda på orsaken. Vagnen hamnar sedan mycket riktigt i Bet-Semes, och därmed dras slutsatsen att det är Herren som tillfogat dem lidandet. Om vi nu backar och läser i 1917 års översättning så finner vi en variation i ordvalet:

*"Sedan skolen I se efter: om den tager vägen till sitt land, upp mot Bet-Semes, så var det han som gjorde oss allt detta stora onda; men om så icke sker, då veta vi att det icke var hans hand som hemsökte oss. Detta har då träffat oss allenast av enhändelse."*⁵⁶

"Slump" har här alltså bytts ut mot "av en händelse". Om vi i detta stycke fortsätter till *Karl XII:s bibel* så finner vi att meningen skiljer sig ytterligare.

*Och ser I till, går han upp den vägen åt sina gränsor emot BethSemes, så hafver han gjort oss allt detta stora onda; hvar ock icke, så måge vi veta, att hans hand icke hafver rört oss, utan det är oss eljest af en olycko påkommet.*⁵⁷

Här används istället af en olycko. Vi har alltså tre olika benämningar på samma ursprungshistoria. Af en olycko blir till av en händelse som numera betecknas av en slump. Enligt detta exempel är "slump" ett till synes nytt begrepp, men då ett enstaka exempel är ett dåligt underlag så undersöker jag istället de nya begreppen af en olycko samt av en händelse mot registret.

En intressant översättning som vittnar om en till synes allvarlig livsåskådning finner vi i utgåvan från 1703 (1873). Först läser vi ur *Bibel 2000*: "Herre, vänd vårt öde, liksom du ger liv åt bäckarna i Negev." Denna strof löd tidigare "HERRE, vänd vårt fängelse, såsom du de strömmar söderut uttorkat hafver.". Ödet liknades alltså vid ett fängelse. Denna åskådning går att koppla till slumpbegreppet, om vi återvänder till undersökningen *Lyckans betydelse*, där Nilsson Hammar skriver angående ett tryck från 1794: "Ödet fick oftare representera livets inriktning och en större

54 Svenska Bibelsällskapet

https://web.archive.org/web/20120604060724/http://web.mac.com/onlinebible/Downloads/PDF/SWE_1873_OT.pdf
(Hämtad 1014-12-01)

55 Svenska Bibelsällskapet. http://www.bibeln.se/las/2k/1_sam#q=1+Sam+6%3A9 (Hämtad 2014-11-30)

56 Svenska Bibelsällskapet. http://www.bibeln.se/las/1917/1_sam#q=1+Sam+1%3A20 (Hämtad 2014-11-30)

57 Svenska Bibelsällskapet

https://web.archive.org/web/20120604060659/http://web.mac.com/onlinebible/Downloads/PDF/SWE_1873.pdf
(Hämtad 2014-12-01)

förutbestämd ordning."⁵⁸ Kanske kan vi se slumpens orimlighet i bibelns kontext. Om ödet styrs av gud, var finns då utrymme för ett begrepp som slump?

Då jag nu redogjort för sökmetoden kommer jag inte skriva ut fler resonemang, utan redovisar istället resultaten i tabell 1. Fet stil i tabellen indikerar sökbegreppet, på detta sätt kan man enklare följa processen.

58 Nilsson Hammar 2012 sid 77

Tabell 1

Bibelord	1703 (1873) års utgåva	1917 års utgåva	Bibel 2000
Vish 2:1	(Apokryfisk)	Genom en slump	Av en slump
1 Sam 6:9	Af en olycko	Av en händelse	Av en slump
Pred 9:11	Det står allt till tiden och lyckona	Beror av tid och lägenhet	Allt är tillfällighet och slump
Rut 2:3	Och det hände	Det hände sig så	Av en händelse
2 Sam 1:6	Kom oförvarandes	Av en händelse	Hade hamnat
2 Mos 21:13	Låtit henne oförvarandes	Lät denne oförvarandes	Det var gud som lät det ske
Syr 37:8	(Apokryfisk)	Lämnar dig till pris åt slumpen	Kasta lott om ditt öde
Ps 126:4	HERRE, vänd vårt fångelse, såsom du de strömmar söderut uttorkat hafver	HERRE, upprätta oss igen, såsom du återför bäckarna i Sydlandet	Herre, vänd vårt öde , liksom du ger liv åt bäckarna i Negev
1 Mos 41:51	Gud hafver låtit mig förgäta alla mina olycko , och mins faders hus	Gud har låtit mig förgäta all min olycka och hela min faders hus	Gud har fått mig att glömma både mina olyckor och min släkt
Fil 1:18	i hvad måtto det ske kan, antingen af tillfälle , eller sannskyldeliga	det må nu ske för syns skull eller i uppriktighet	Än sen? Falska eller hederliga syften
1 Kung 22:34	Och en man bände sin båge hårdt, och sköt Israels Konung emellan magan och lungorna.	Men en man som spände sin båge och sköt på måfå träffade Israels konung i en fog på rustningen.	Men en man som spände sin båge och sköt på måfå råkade träffa Israels kung i en skarv på rustningen.

5.3 Sammanfattning av bibelundersökningen

För att ge bibelundersökningens svar på mina frågeställningar kan vi nämna att sammanhangen vari begreppet används är svårtolkade. De få resultaten ger ingen antydning till gemensamma nämnare. Meningar som i vår nutida bibel benämns som slump har ibland en föregångare i äldre upplagor såsom *av en händelse* eller *beror på lägenhet*, men det finns också resultat som visar på det motsatta, att begreppet slump fallit bort till förmån för något annat. Frekvensen över tid i bibelundersökningen visar till viss del en ökning av slump om man ser till den kronologiska följderna av officiella biblar. 3 träffar i *Bibel 2000*, 2 i 1917 års utgåva samt 0 träffar i översättningen från 1873. Resultaten är i min mening för få för att klarlägga som ett bevis på minskning, men de kan ge ett ljus åt min uppsats i stort tillsammans med de andra undersökningarna.

Eftersom den äldsta förekomsten av *slump* finns i 1917 års upplaga, och endast vid ett tillfälle, är det svårt att säga något om begreppets innebördens förändring. "Lämnar dig till pris åt slumpen" från 1917 har ändrats till "kasta lott om ditt öde" i den senaste översättningen, och det enda resultatet från denna utgåva tyder inte på någon större förändring.

5.4 Slump i ordböcker, lexikon och uppslagsverk

I detta avsnitt presenterar jag de sökträffar som gjorts i min ordboksundersökning. Jag utreder också var begreppet *slump* förekommer som "huvudbegrepp", och inte som förklaring till ett annat begrepp. Slutligen presenterar jag en tabell där de verk som använts står med, samt information om begreppet slump benämns som huvudbegrepp eller ej.

1862-1867 utkommer Svenskt dialektlexikon : ordbok öfver svenska allmogespråket. Här finner vi flera sökträffar. Detta lexikon har som namnet antyder fokus på det dialektala allmogespråket. Resultaten nedan innehåller alla ordet "slump" i begreppsförklaringen. "Slump" finns dock inte med som förklarande begrepp. *Slunta*, att "kasta på slump utan att sikta", *happ*, dialektalt för tillfällighet eller slump, *dråsa*, att företaga sig något med skyndsamt och på slump, *hasa-varp*, vinst eller förlust beroende på slump, *gätt*, på måfå eller på slump samt *slör* som betyder ungefär lyckträff.⁵⁹ Dessa ålderdomliga begrepp visar i min mening på ett brett användningsområde av det aktuella begreppsområdet. Som visat i tidigare forskningskapitlet, får slumpen en viktig position när vi närmar oss det praktiska vardagslivet. Jag citerar Kristiina Savin ur *Fortunas klädnader*:

Jordelivets praktiskt inriktade verksamheter konfronterade människan med händelseförlopp, vars orsaker hon omöjligt kunde överblicka och styra. Ur mänsklig synvinkel

⁵⁹ Svenskt dialektlexikon – ordbok öfver svenska allmogespråket <http://runeberg.org/dialekt/> (hämtad 2015-01-04)

var slump och nödvändighet därför meningsfulla begrepp, viktiga verktyg vid hantering av vardagens praktiska problem.⁶⁰

1870 ges *Svenska språkets synonymer* ut. Här förekommer *slump* som synonym till *öde*. Många intressanta begreppsförklaringar ges:

*Öde, hvad som är människan förelagdt och icke kan undvikas. Skickelse, förfogande af försynen. Lycka, allt hvad som händer och har inflytande på människans väl, utan att bero af hennes vilja. Jfr. 611. Bestämmelse, det mål, som af försynen blifvit utsta-kadt för en människas öden. Slump, tillfällig händelse.*⁶¹

Öde, som är ett mycket vanligt förekommande begrepp i ordboksundersökningen var enligt Hellerstedt i *Ödets teater* ett begrepp med stor förvirring, i hans underökning på 1700-talets början. Latinska begrepp såsom *providentia*, *fatum* samt *fortuna* var etablerade och hade tydliga betydelser. I alla fall om man jämför med svenskans *öde*, *försyn* och *lycka*, vars definitioner ofta var flytande och förvirrade. "...ibland var de tre helt synonyma, ibland motsvarade de ungefärligen latinets definitioner."⁶² Hellerstedt nämner också att vissa mindre frekvent förekommande begrepp hör till de tidigare nämnda tre, som slumpen – på latin *casus*.⁶³ Om vi fortsätter till nästa ordbok finner vi en utförlig begreppslik redogörelse mellan de latinska och svenska termerna.

1880, i *Svensk-latinsk ordbok utarbetad af Christian Cavallin* har jag här valt att göra ett undantag från min grundregel att undvika översättningslexikon, på grund av de intressanta definitionerna.

*Slump: 1. = (odelad) återstod: reliquum; reliquiae; quidquid restat, reliquum est, superest. — 2. = tillfällighet: fors (blott i nomin. och abl.); casus; (sors, poet.); fortuna (mera den nyckfulla lyckan, som gynnar och bedrager, än den blinde s-n); den blinde s-n caecus casus (C.); caeca sors (Hor.); s-n styr werlden omnia in casu sita temporibus gubernantur (C.); vita humana forte regitur (Sa.); habet mortalia casus (Luc. II. init.); af en s. casu; forte; forte quadam (L.); fortuūto; s-n fogade det så fors ita tulit; det beror på en s. in casu (ac fortuna) situm est; fortuūtum est; låta ngt komma an på s-n, låta s-n afgöra in casum dare alqd; casui l. fortunae rem permittere, committere; rem in discrimen committere; in dubiam - aleam ire (L. I. 23); en lycklig s. forte oblata opportunitas.*⁶⁴

Fors, *casus* samt *fortuna* ges som exempel på olika typer av slump, och även som blind sådan: *caecus casus*, *caeca sors*.

1883 i *Nordisk familjebok* finner vi slump i förklaringen till *hasard*:

60 Savin 2011, sid 40

61 *Öde* Svenska språkets synonymer <http://runeberg.org/synonym/0346.html> (hämtad 2015-01-04)

62 Hellerstedt 2009 sid 17

63 Hellerstedt 2009 sid 18

64 *Slump* Svensk-latinsk ordbok <http://runeberg.org/swelatin/2/0282.html> (hämtad 2015-01-04)

Hasard [franskt uttal: asar], Fr. (af oviss härledning), slump. – Par hasard [par asar], Fr., af en slump, händelsevis. – Hasardera, anförstro åt slumpen, afventyra, våga. – Hasardspel, spel, hvars utgång beror af slumpen, ej af de spelandes skicklighet, vågspel.⁶⁵

Begreppet har sitt ursprung i – och används inom – hasardspel, dvs lotteri- eller spelverksamhet. Begrepp inom detta område är mycket vanligt. Hasardspel, tärningar och sinkadus förekommer ofta i samband med ordförklaringarna. För att göra dessa förklaringar mer intressanta får vi komma ihåg att lotteriverksamhet under denna tid var reglerat, och även på flera områden förbjudet.

Tidig svensk lagstiftning inom lotteriområdet präglades också av en synnerligen restriktiv hållning till lotterier. I förordningen (1844:12) angående förbud mot lotteriinrättningar samt mot försäljning av lotter för in- eller utländska lotteriers räkning stadgades förbud mot i stort sett alla lotterier som riktar sig mot allmänheten om de avsåg pengar eller andra saker med ekonomiskt värde.⁶⁶

Diskussionen om lotteriverksamhet är intressant och jag fortsätter denna i sammanfattningen av kapitlet.

1890, i *Nordisk familjebok* finner vi två begreppsförklaringar som båda innehåller begreppet. Den första träffen finner vi en bit in i förklaringen av *snille*:

Deras alster äro frukten af intuition och instinkt i minst lika hög grad som af medveten reflexion; de »känna verlden utan verldskänedom». Snillet är den lefvande vordna regeln, det ger sig sjelf lag, skapar urbilderna, typerna, mönstren, och ur dess skapelser kan man abstrahera skapandets lagar. Det är icke af slump, som snillet lyckas i sina verk, utan hemligheten ligger deri att det lefver i djupt förstånd med tillvarons makter och »lyssnar omedelbart till lifvets innersta, eviga mening».⁶⁷

Det tycks som att slump står i kontrast till intelligens och förstånd i denna förklaring. Denna uppfattning syns också i Svante Nordins förklaring till begreppet *risk*. Enligt Nordin har människan i den moderna tiden, där vetenskap och teknik har ersatt filosofi och religion skapat sin frigörelse till en myndig självtillit. Hon har övergivit synen på livets faror som ofrånkomliga med gud som enda förtröstan.⁶⁸ I definitionen av ett snille ovan så ingår det i den snillrika personligheten att inte lägga sin tillit till slump, på samma sätt som Nordins beskrivning av riskbegreppets sekularisering. Vi kan också i samma verk hitta begreppet i *Sinkadus*:

sinkadus- Sinkadus (af Fr. cinq et deux, fem och två), en femma och en tvåa i samma slag i tärningspel; slump; örfil.⁶⁹

1910 i *Uppslagsbok för alla* står *slump* i återigen i beskrivningen till *Hasard*. Beskrivningen är snarlik den 30 år tidigare förklaringen.

⁶⁵ *Hasard* Nordisk familjebok <http://runeberg.org/nfaf/0402.html> (hämtad 2015-01-04)

⁶⁶ *Spel i en föränderlig värld* Lotteriutredningen <http://www.regeringen.se/content/1/c6/05/69/35/8872cccc.pdf> sid 49

⁶⁷ *Snille* Nordisk familjebok <http://runeberg.org/nfan/0759.html> (hämtad 2015-01-04)

⁶⁸ Nordin ur Lindberg 2005, sid 157

⁶⁹ *Sinkadus* Nordisk familjebok <http://runeberg.org/nfce/0333.html> (hämtad 2015-01-04)

*hasard (asār), fr., slump, -spel, spel, s. afgöras af slumpen: lotteri, rulett, rouge et noir m. Fl*⁷⁰

1912, i *Nordisk familjebok* "uggleupplagan" nämns begreppet till förklaringen av *lusus*:

*Lusus, lat., lek, spel. — L. naturae, naturens lek; slump.*⁷¹

Lusus Naturae, Naturens lek syftar till något av naturen deformerat, exempelvis en missbildning. *Naturens lek* står i tydlig kontrast mot Charles Darwins naturvetenskapliga teorier (1809-1882), men begreppet *lusus naturae* verkar på ett liknande sätt som *slump* existera trots dess begreppsliga motsättningar.

1914-1916, i *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt* hittar vi begreppet under *Slumpvis*:

*Slumpvis, adv. 1. På slump, på höft. Skriftennes ord han i slumpevijs falskeliga och ifundeligha emot thes rätta grund in-dragher. L. Paul. Gothus Kometsp. 61. — 2. Af en slump. Hende så i slumpewijss att Kong. Götstaffs cancellly scriffuere . . . råkade och wara i Råstock. Svart Kr. ill.*⁷²

Intressant i detta utdrag är den tydliga skiljelinje som dras mellan *på en slump* och *av en slump*. Kanske är det oväsentligt, men ändå värt att lägga en tanke på att begreppen står med i en bok över "föråldrade eller ovanliga" ord. Kanske kan man gissa att författaren, vid tidigt 1900-tal ser framåt mot en snabb och kraftig utveckling inom många fält – och därför ser slumpen som ett föråldrat och inaktuellt fenomen – en slags sekularisering. Nordin skriver angående begreppet *sannolikhet*: "Vid 1800-talets mitt tränger även sannolikhetskalkylens och försäkringsmatematikens terminologi in i svenskan"⁷³ Även slumpen ifrågasattes genom nya krafter i samhället, den belgiske statistikern Alphonse Quételet (1796-1874), som ansåg att samhället hade ett naturligt tillstånd av ordning som kunde återställas med en slags social ingenjörsvetenskap. Den nya framväxande statistiken under Quételets tid rörde ekonomi, sociologi, statsvetenskap och andra samhällsvetenskaper. Alla byggde de på statistik. Vi ser också här kopplingen till Savins *Fortunas klädnader*, som påpekar hur människor under tidigt 1800-tal förundrades över den regelbundenhet som rådde bland till synes slumpvisa fenomen.

1915, i *Språkmästaren : förklaringar över 10,000 främmande ord, deras härledning och uttal* finns träffar under *fortuito* samt *fortuna*:

Fortuito, lat., av en slump, oförmodat, tillfälligtvis

Fortuna, lat., rom. myt., lyckans o. rikedomens gudinna. Fortüna au-däces jüvat, lyckan står den djärve bi. Fortune, fr., (1. färtyn), lycka, lyckträff, slump, rikedom. Bonne fortune (1. bänn-), tur, framgång.

⁷⁰ *Hasard* Uppslagsbok för alla <http://runeberg.org/uppsalla/0375.html> (hämtad 2015-01-04)

⁷¹ *Lusus* Nordisk familjebok <http://runeberg.org/nfbp/0799.html> (hämtad 2015-01-04)

⁷² *Slumpvis* Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt <http://runeberg.org/ovanliga/0792.html> (hämtad 2015-01-04)

⁷³ Nordin ur Lindberg 2005, sid 147

Samt en träff under *hasard*:

*Hasard, fr. (1. a sär), slump, vågspel. Par hasard, av en slump, händelsevis, Hasardéra, anförtro åt slumpen, våga, äventyra.*⁷⁴

Som man märker i undersökningen är det vanligt med kopplingar till latinska begrepp, och vi hittar även en ny definition av Fortuna, nämligen *rikedom*. Fortuna omnämns även som lyckans och *rikedomens* gudinna, något som jag inte stött på i varken min egen eller tidigare undersökningar. Även begreppet *Hasard* återkommer här.

1917, i *Våra ord : deras uttal och ursprung* står återigen slump som förklaring till spelrelaterade begrepp. under *sinka*:

2. *sinka femma i tärningsspel: över lågty. av äldre fra. cinque (fra. Cinq) fem. Härtill sinkadu's fem och två i tärningskast; slump.*⁷⁵

1922 ges *Svensk etymologisk ordbok* ut, och häri finner vi ett större antal träffar: Först under slump:

slump, L. Petri 1561 i betyd. 2. höft, på (en) höft, på hyfft 1622, på höft 1643, 1679, dessutom i ä. (n)sv.: på en h., på en oviss h., på en blott h., på humn och höft 1751, allm. i sv. dial., jfr ä. nsv., sv. dial. Höfta, avpassa, träffa lagom, ungefärligen bestämma; jfr sv. dial. höftä, väl träffat, lagom, no. (ei) hofte (gång), sällsynt, samt no. paa eit hove, på slump (= 'tillfällighet el. dyl.', t. ex. 1617 i betyd. 'rest, lämning', förr även: skvätt, klunk - no., da., från mlty. slump, lycklig tillfällighet, i Ity. även: hop = höll. Slomp, hop, mängd (jfr sv. köpa el. sälja i slump o. d.); jämte vb. slumpa (sig) - nisl. slumpast, no. slumpa, da. Slumpe, mlty. slumpen. Hit hör även det sannol. inhemska sv. dial. slump, slusk. Avljudsformer till slam pä; se d. o.

Nästa sökträff finns under *trojadus*:

Trojadus i brädspel: en trea o. En tvåa, t. ex. Snellman 1842 = da. treie-dus, i uttr. paa en t., på en slump, på en sinkadus, på vinst o. förlust, från mlty. tröiedus (med uttr. up'n tröiedus}, av ffra. t rö i e dons, tre o. två. Jfr fsv. tröia, trea i tärningsspel, frånmlty. Tröie, ävensom sinkadus.

Även under *lycka*:

4. *lycka, fsv. lykka (-u-, -ö-), öde (fortuna), framgång = senisl. lukka (-y-), da. lykke, från mlty. (ge)lucke öde, lycka = mhty. geliicke, slump o. d. (ty. Glück); eng. hick från höll. luk. Av ovisst ursprung. Möjl. med Falk-Torp (jfr H. Pedersen Ark. 24: 300) till germ. roten luk, böja (se lock l, lycka l), alltså egentl.: 'sätt på vilket ngt böjer sig, dvs. utfaller', oberoende om lyckligt el. olyckligt; sedan särsk. Omlycklig utgång. Begreppet 'lyckligt tillstånd' uttrycktes däremot i forngerm. spr. Med germ. *scélipö- = fsv. scéld, fhty. sllida osv.; jfr sv. lycksalighet. Betr. betyd.-utvecklingen jfr lat. successus, egentl.: förlopp :> fra. succès, framgång, lycka, el. lat. fortuna, äldst: tillfällighet, sedan : lycklig slump, lycka. Se A. Lindqvist Gramm. o. psyk. subj. s. 146 n. 1.*

Samt slutligen under *Äventyr*:

Äventyr ..Till äventyrs, måhända, fsv. til cevintyr(s) ds., till ceven-tyr i betyd. 'händelse, tillfällighet, slump'.⁷⁶

74 Språkmästaren <http://runeberg.org/sprakmas/> (hämtad 2015-01-04)

75 *Sinka* *Våra ord : deras uttal och ursprung* <http://runeberg.org/varaord/0403.html> (hämtad 2015-01-04)

76 *Svensk etymologisk ordbok* <http://runeberg.org/svetym/> (hämtad 2015-01-04)

Detta omfattande resultat från *Svensk etymologisk ordbok* är intressant. Enligt Project Runeberg är detta det enda verk av sitt slag inom det svenska språket.⁷⁷ Den etymologiska inriktningen innebär att ordens ursprung förklaras.

1936 hittar vi i *Förklaringar över 100,000 främmande ord och namn m.m.* under *hasard*:

*Hasa'rd, fr. (franskt uttal: asa'r), lyckträff, slump; äventyr, fara. — Par hasard, händelsevis, av en slump. — Hasarde'ra, våga, äventyra. — Hasardspel, spel, som endast beror av slump l. tur.*⁷⁸

Återigen finns kopplingen mellan ordet *hasard* och *hasardspel*. I slutsatsen nedan diskuteras de spelrelaterade begreppens betydelse mer utförligt.

Senare sökträffar är funna vid en period från 1979 och framåt, och är textmässigt överflödiga för kapitlet. Jag väljer att inte presentera dem i den löpande texten, utan endast i tabellen. Deras tidsmässiga ursprung gör även att de snarare hör hemma i en nutida definition, vilket jag redan presenterat.

⁷⁷ <http://runeberg.org/svetyim/> (hämtad 2015-01-05)

⁷⁸ *Hasard* Förklaringar över 100,000 främmande ord och namn m.m. <http://runeberg.org/ekbohrn/0566.html> (hämtad 2015-01-04)

Tabell 2

Publicerad	Utgåva	Slump med som uppslagsbegrepp
1862-1867	Svenskt dialektlexikon : ordbok öfver svenska allmogespråket	NEJ
1870	Svenska språkets synonymer	NEJ
1880	Svensk-latinsk ordbok utarbetad af Christian Cavallin	JA
1883	Nordisk familjebok	NEJ
1890	Svensk familjeordbok	NEJ
1910	Uppslagsbok för alla	NEJ
1912	Nordisk familjebok - UGGLEUPPLAGAN.	NEJ
1914-1916	Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt	NEJ
1915	Språkmästaren : förklaringar över 10,000 främmande ord, deras härledning och uttal	NEJ
1917	Våra ord : deras uttal och ursprung	NEJ
1922	Svensk etymologisk ordbok	JA
1936	Förklaringar över 100,000 främmande ord och namn m.m.	NEJ
1979	Våra ord : deras uttal och ursprung	JA
1984	Ord för ord : svenska synonymer och uttryck	JA
1989	Svåra ord : lexikon över 12000 ord med förklaringar	NEJ
1992	Nya ordhandboken	NEJ

Svenska akademiens ordlista

Jag har även undersökt de utgåvor av Svenska akademiens ordlista som finns tillgängliga på *Runeberg*, utgåva 1 utkom 1874 och i varje undersökt utgåva (1,2,6,7,8,9,10,11) sedan dess har begreppet funnits med.

5.5 Sammanfattning av ordboksundersökningen

Sökningen gjordes i 3348 verk totalt. Jag har identifierat 7 verk som i titeln benämns som *lexikon*, 9 *ordböcker* samt 5 *uppslagsverk*. Dessa har räknats efter avgränsningen, se metodavsnittet.

Resultaten av ordboksundersökningen består i ett rikt omfång av synonymer och talesätt, många av dem intressanta att studera vidare. Angående begreppet *slumps* roll som huvudbegrepp, dvs ifall begreppet står under just *slump* i verket, så är det svårt att urskilja några mönster. De fyra verk av totalt 16 som ger träff om man bläddrar fram *slump* är:

1880 Svensk-latinsk ordbok utarbetad af Christian Cavallin

1922 Svensk etymologisk ordbok

1979 Våra ord : deras uttal och ursprung

1984 Ord för ord : svenska synonymer och uttryck

Det är intressant att se hur tematiken växer fram genom ordboksundersökningen. Ett stort tematiskt område är spelrelaterade begrepp som framkommer i samband med förklaringar där slumpen ingår som förklaring, eller där slumpen förklaras med dessa begrepp. *Sinka*, *sinkadus*, *trojadus*, *hasard*, *tärningsmässig*, listan kan göras lång. Att slumpen ofta behandlas inom olika typer av spelverksamhet är ingen nyhet, men det är fortfarande intressant att se det vida ordförråd som framkommit.

Flertalet intressanta synonymer har framkommit, exempelvis ordet *äventyr* som förekommer på ett flertal ställen. Det används då som i formen *äventyra*, dvs det man gör när man lämnar något åt slumpen. Detta begrepp har behandlats av Kristiina Savin i *Trygghet och äventyr – om begreppshistoria*. *Äventyra* som verb dyker upp under 1500-talets utgång med betydelsen *riskera* eller *sätta på spel*. Karin Boyes strof *oändligt är vårt stora äventyr* från 1927 kan enligt Savin ses som en sammanfattning av "... en kollektiv dröm om framtiden och en förnyelse av samhället."⁷⁹

För att besvara frågeställningarna för min undersökning kan jag, som nämnt ovan nämna att begreppet *slump* förekommer i hög utsträckning tillsammans med begrepp som rör spelverksamhet, exempelvis *hasard* eller *sinkadus*. I ordboksundersökningen är det svårt att söka efter några specifika sammanhang där begreppet förekommer av förståeliga skäl.

79 Savin sid 167 ur Lindberg (red)

Resultaten är relativt jämnt fördelade över tid, och inga större förändringar syns heller inom ordboksundersökningen. För att jämföra med den föregående bibelundersökningen, kan det vara intressant att notera hur begreppet, som endast förekommer en gång i 1917 års bibelutgåva ändå finns rikligt representerat i ordböckerna under samma tid.

Innebörden tycks inte ha ändrats i stora drag, men kanske kan man anta att i och med den stora användningen av spelrelaterade begrepp i samband med spelverksamhetens hårda regleringar och förbud under historiens gång gjort att vi har en mer "oskyldig" syn på begreppet i dagens Sverige, om man jämför med exempelvis 1910, då *uppslagsbok för alla* beskrev *hasard*.

I *Lotteriutredningens skriftserie* skrivs om den stämpelskatt på spelkort som Karl XII lät införa 1717, och även Ulrika Eleonoras generella förbud mot äventyrligt spel 1719. Stämpelskatt på kort levde kvar ända fram till år 1960, och var alltså gällande under största delen av ordboksundersökningen.⁸⁰ 1896 sker en inom lotterivärlden stor vändpunkt, då staten ger det nya bolaget *Lotteriinspektionen* rätt att anordna dragningar. Detta för att få in pengar till den stora industriutställningen 1897 och byggandet av Nordiska museet.⁸¹ Slumpens koppling till spelverksamheten, som är tydlig i ordboksundersökningen, och spelverksamhetens koppling till förbud och reglering har med högsta sannolikhet påverkat människor genom tiderna. Om vi tittar på Nationalencyklopedins definition av slump kan vi läsa kring tärningsspel att "*här skulle man kunna tänka sig att en noggrann specificering av handrörelsen vid tärningskastet skulle bestämma hur utfallet blir. Man skulle få sex specificeringar för de sex olika utfallen. Men om utgångsläget för kastet ligger mellan två sådana specificeringar, kan resultatet trots allt inte förutsägas, utan styrs av slumpen. All slump kan således inte elimineras.*"⁸² Denna nutida definition är intressant att ha med sig när man studerar hur tärningsspel och liknande har använts som förklaringsmodeller till slumpens natur.

Om vi backar i tiden till det förmoderna Sverige, och läser ur *Fortunas klädnader* skriver Savin att i inte var tillåtet att tro på ödet, om man med öde syftade till en opåverkbar makt som styr händelseförloppen, så kan man gissa att spelverksamhet från kyrkliga och statliga överheter ansågs som ett tveksamt nöje. Förändringen kommer dock - kring sekelskiftet 1700. Ödesbegreppet, som passar väl in i den nya mekanistiska världsbilden tycks nu ta över efter lyckobegreppet, som stod för det oregelbundna.⁸³ Om vi fortsätter framåt till tiden för vårt

80 Lotteriinspektionens skriftserie 1:2012 <http://www.lotteriinspektionen.se/Documents/Externa%20dokument/cc162832-15ab-42d5-a35e-56766a858d8a.pdf> sid 17

81 Lotteriinspektionens skriftserie 1:2012 <http://www.lotteriinspektionen.se/Documents/Externa%20dokument/cc162832-15ab-42d5-a35e-56766a858d8a.pdf> sid 21

82 Slump 1995 *Nationalencyklopedin*, Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB

83 Savin, Kristiina 2011 *Fortunas Klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*. Lund: Sekel Bokförlag sid 40

undersökningsobjekt vid sekelskiftet 1900, kan vi läsa i *Trygghet och äventyr – om begreppshistoria* att rent tekniska användningar av "slump" blir vanliga först under detta århundrade, men först under dess mitt, exempelvis *slumpavvikelse* från 1954 eller *slumptal* från 1957.⁸⁴

Intressant och relevant är hur den franske sannolikhetsmatematikern Pascal redan 1654 skrev att slumpen "inte kunnat undslippa förnuftets domän. Geometrins inträde i den mörka slumpens värld hade påbörjats:

*... sålunda förenande matematikens bevis med slumpens osäkerhet, försonande det som kunde förefalla oförenligt och hämtade sitt namn från båda bär den med god rätt denna häpnadsväckande titel: slumpens geometri.*⁸⁵

5.6 Slump i litteratur

I detta avsnitt presenterar jag de 57 titlar som studerats och ger exempel på innehållet. Informationen kring dessa presenteras på liknande sätt som i bibelundersökningen, dvs de första resultaten visas utförligare för att påvisa arbetsmetoden. Efter detta presenteras resultaten endast i tabellform. Jag vill hitta svaren på mina frågeställningar genom en metod, som tidigare nämnt består i att identifiera lycklig och olycklig slump, personifierad slump samt skiljaktigheter mot nutida definition.

Vi börjar med en träff ur Anna Wahlenbergs *Interiörer*:

"Af en lycklig slump hade ingen saknat mig i sängen, och sedan hade man bara trott att jag sprang kring backarna som vanligt."⁸⁶

Här är ett tydligt exempel som faller under den "lyckliga slumpen". *Lycka* är enligt Hellerstedt i äldre svenskt språkbruk jämförbart med vår moderna användning av *tur*. Lycklig samt olycklig tycks vara utbytbar mot tursam eller oturssam. Hellerstedt refererar till en text skriven av Karl XII år 1705: "... så var jagh så olycklig och miste dhen... ".⁸⁷ Vi kanske bör tänka att en *lycklig slump* enligt denna modell har mer av betydelsen en tursam slump än en glad sådan, i alla fall i tidigare skrifter. I övrigt är definitionen i min mening överrensstämmande med vår nutida, och vi ser inte någon antydning till personifiering av slumpen. Nästa exempel jag vill framlyfta finner vi i Axel Lundegårds *Struensee II*:

84 Nordin 2005 sid 153

85 Nordin 2005 sid 151

86 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/WahlenbergA/titlar/InteriorerSkisser/sida/305/etext> (hämtad 2015-01-02)

87 Hellerstedt 2009 sid 18

"De nye rådgifvarne ha länge sökt komma mig in på lifvet – och slumpen lät dem finna ett vapen."⁸⁸

Här skulle man kunna säga att det finns en antydning till personifiering i ordvalet *slumpen lät dem* men jag anser att den är för svag för att tas med i min beräkning. I övrigt finner vi här varken en lycklig eller olycklig benämning på slumpen, och inte heller några skiljaktigheter gentemot nutida definitioner. Ett bättre exempel på personifierad slump finner vi i *Dr Smirnos dagbok* av Samuel August Duse:

"Min plan hade jag gjort upp i minsta detalj. Ah, jag skulle inte begå någon oförsiktighet, inte lämna ett enda spår efter mig. – Men slumpen ingrep och lät det hela ske mycket förr än jag beräknat."⁸⁹

Möjligtvis är det även här ett gränsfall men ordvalet *slumpen ingrep* antyder på en personifierad slump, iallafall rent grammatiskt. Angående slumpens inträde i en personlig gestalt kan vi läsa hos Nilsson Hammar ur *Lyckans betydelse*: "Hos Augustinus och Boethius resulterade utläggningarna i att Fortuna sågs som en personifikation av eller ett poetiskt uttryck för det mänskliga livets osäkerhet."⁹⁰ Detta citat handlar om betydligt äldre källor, men man kan se att samma osäkerhet ger sig tillkänna i Duses rader.

Samma typ av gränsfall finner vi i *Virveln* av Maria Sandel: "Hans sorg var äkta och djup. Men slumpen hade förbarmande med honom."⁹¹ Också en fråga om ordval, men även här rent grammatiskt så tycks det som att slumpen *väljer* att ha förbarmande. Slumpens skiftande natur går att koppla samman med Nilsson Hammars undersökning: Återigen är det Augustinus och Boethius som lyft frågan. "Varför var Fortuna ibland god och ibland ond, när det bevisligen var så att alla gudomligheter var goda?"⁹²

Boethius skriver under 500-talet i fängelset i avvaktan på sin avrättning följande rader:

*Den obeständiga Fortuna sparar ingen. Som ett oväntat tidvatten kastar hon mäktiga furstar från tronen och lyfter upp eländiga fångar till ära. Hon är likgiltig inför den olyckliges tårar och klagan och hånar de stönanden hon framkallat. Så leker hon för att göra sin makt mer uppenbar och bevisar sin underbara förmåga genom att inom en enda timme göra människan både förkrossad och lycklig.*⁹³

Intressanta är också de citat som också benämner närstående begrepp. Som exempel kan ges Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas*, där *försynen* nämns:

88 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/LundegardA/titlar/Struensee2/sida/359/etext> (hämtad 2015-01-02)

89 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/DuseSA/titlar/DoktorSmirnosDagbok/sida/216/etext> (hämtad 2015-01-02)

90 Nilsson Hammar 2012 sid 17

91 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/SandelM/titlar/Virveln/sida/233/etext> (hämtad 2015-01-02)

92 Nilsson Hammar 2012 sid 17

93 Nordin ur Lindberg 2005, sid 150

"Det är färdigt; det är gjordt. Jag har gjort det. Så underligt det kom. Så sällsamt slumpen ordnade det för mig. Jag kunde nästan bli frestad att tro på en försyn."⁹⁴

Slumpen nämns i citatet med antydningar till personifiering, samtidigt som karaktären blir *frestad att tro på en försyn*. Det skulle kunna tyckas som så att tron på en slump med egen vilja är närvarande, men *försynen* är ett steg längre att gå. Vi kan återigen koppla begreppen till Nilsson Hammars undersökning på skillingtryck från åren 1750-1850. "Att hänvisa till Guds försyn och goda intentioner var en självklarhet. Det tycks inte ha funnits något utrymme för att ifrågasätta denna dogm, lika lite som det fanns utrymme att ifrågasätta Guds existens."⁹⁵ I citatet från Hjalmar Söderbergs bok ser vi hur försynen är tydligt ifrågasatt, men så även slumpen – som tycks alltför sällsam.

Ett annat exempel ur Hjalmar Bergmans *Hans nåds testamente* försätter på det existentiella temat:

"-Jag tror på en gud.

-Det gör inte jag. Jag tror, det är en slump alltsamman.

...

-Om det är slumpen eller en gud, som är elak, det kan väl just göra detsamma."⁹⁶

Här ställs i en tydlig kontrast gud mot slumpen, antingen måste det vara det ena eller det andra. I slutmeningen finner en av karaktärerna att det kanske inte är så viktigt ändå. Som vi läst i tidigare forskning tycks slump ha sin plats i vardagslivet, och så även kanske bredvid gud. Båda är rimliga förklaringsmodeller för vardagens frågetecken. I *Ebba Brahes ring* av Jenny Maria Ödmann ställs återigen slumpen i kontrast mot gud:

"Hade jag inte fått fatt på honom på gatan, så hade han väl aldrig kommit. Det var slumpen eller Gud, hvad jag nu ska tro, som förde mig i hans spår."⁹⁷

Även andra motspelare till slumpen framkommer. I Axel Lundegårds *Den stora dagen* står kärleksguden *Eros* som alternativ till slumpen: "Änke-friherrinnan Stierneld, hans mor, som kallar sig fru Eld, kom att hyra rum af miss Susan Redwood och på så vis förmedlade slumpen eller Eros själf bekantskapen mellan hyresgästens son och värdinnans fosterdotter."⁹⁸

94 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/SoderbergH/titlar/DoktorGlas/sida/193/etext> samt <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/SoderbergH/titlar/DoktorGlas/sida/194/etext> (hämtad 2015-01-03)

95 Nilsson Hammar, 2012 sid 78

96 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/BergmanHj/titlar/HansNadsTestamente/sida/103/etext> (hämtad 2015-01-03)

97 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/OdmannJM/titlar/EbbaBrahesRing/sida/156/etext> (hämtad 2015-01-03)

98 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/LundegardA/titlar/DenStoraDagen/sida/56/etext> samt <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/LundegardA/titlar/DenStoraDagen/sida/57/etext> (hämtad 2015-01-03)

Ett vanligt användningsområde som framkommit i undersökningen är formuleringar såsom *slumpen fogade det så* eller *slumpen lät oss* Exempelvis i Ola Hanssons *Tidens Kvinnor*: "Då hon efter en månads förlopp rustade sig till att bryta upp, begav det sig, att han hade ett ärende till Stockholm; slumpen fogade det så, att de kommo att resa på samma tåg..."⁹⁹ Eller Axel Kerfves *Gunnar Holms minnen*: "Slumpen fogade det så, att dörren gick upp."¹⁰⁰

Ett annat exempel är ur *Ebba Brahes ring* av Jenny Maria Ödmann: "Algot, det var en underbar slump som lät oss mötas."¹⁰¹

Detta tycks relativt vanligt i undersökningen i stort. I Hjalmar Bergmans *Falska papper* ställs detta på sin spets. Slumpen, här syftad till som spelverksamhet, beskrivs till och med med versal. Nämnas görs även en kärlek till *Fortuna*, som tar sig uttryck i en dyrkan av slumpen:

*Hela historien hade kanske avlöpt utan vidare buller, om icke madames bror varit en sådan ivrig dyrkare av den heliga Slumpen. Den Slump nämligen, som skriver sina bud i fyra färger och vars krona är en rulett. Han älskade Fortuna men icke blint. Han hade ögonen öppna för hennes nycker och visste att korrigerade dem. Så begav det sig en afton, att mr Guièrs korrigerade Fortuna vid major Hagens spelbord. Den lilla manövern upptäcktes och skandalen blev enorm.*¹⁰²

Man kan ana en närmast ironisk berättartone i meningarna. Om slumpen beskrivs som en mäktig, helig kraft, är det underligt att den låter sig korrigeras. Synen på fortuna som korrigerbar är inte i sig något nytt – vi har läst i Machiavellis *Il principe* från 1532 att Fortuna endast bestämmer över hälften av våra handlingar, resten är upp till oss själva. Det tycks som att den mytiska bilden av slumpen utmanas, och att dess makt på ett sätt är given från oss människor. Korrigeringen är i detta exempel mer omfattande än i Machiavellis exempel, där Fortuna snarare påverkas, eller undviks. Den sekularisering som Nordin hävdar att slumpen genomgick under renässansen, är här tagen till en ny nivå. Vi har också läst i den tidigare forskningen om hur människan under tidigt 1800-tal förundrades över den regelbundenhet som rådde bland till synes slumpvisa fenomen. Citatet ovan är hundra år yngre, men dyrkan av *den heliga slumpen* kanske är ett fenomen som kvarstår, och är en indikation på denna förundran.

Ett citat som kan ses som närmast ett försvar av slumpen finns i *Dr Smirnos Dagbok* av Samuel August Duse. Slumpen ställs här mot försynen:

Man talar så välvist om en försyn, som styr människornas steg och länkar deras öden. En mäktig och rättvis försyn, som inte lämnar just någonting åt slumpen. Jag har aldrig kunnat

99 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/HanssonO/titlar/TidensKvinnor/sida/106/etext> (hämtad 2015-01-03)

100 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/KerfveA/titlar/GunnarHolmsMinnen4/sida/56/etext> (hämtad 2015-01-03)

101 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/OdmannJM/titlar/EbbaBrahesRing/sida/337/etext> samt <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/OdmannJM/titlar/EbbaBrahesRing/sida/338/etext> (hämtad 2015-01-03)

102 <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/BergmanHj/titlar/FalskaPapper/sida/20/etext> (hämtad 2015-01-03)

förstå det talet, och jag har inte riktigt velat tro på den där försynen, som skulle få ett förskräckligt göra med att styra och ställa för varenda liten obetydlig människa.¹⁰³

¹⁰³<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/DuseSA/titlar/DoktorSmirnosDagbok/sida/28/etext> (hämtad 2015-01-03)

Tabell 3

År	Författare	Titel	Lycklig slump	Olycklig slump
1900	Anna Wahlenberg	Interiörer	1	
1900	Axel Kerfve	Gunnar Holms minnen 4: Falske doktorn	2	
1900	Oscar Levertin	Magistrarna i Österås	2	
1900	Axel Lundegård	Struensee II. På höjderna		
1900	Axel Kerfve	Gunnar Holms minnen 2: mordet på södra teatern	1	
1900	Gustav af Geijerstam	Boken om Lille-bror		
1900	Axel Kerfve	Gunnar Holms minnen 3: Hans höghets älskarinna		
1901	Hjalmar Söderberg	Martin Birchs ungdom		
1901	Ola Hansson	Före Giftermålet	1	
1902	Jenny Maria Ödmann	Ebba Brahes ring	2	
1902	Jenny Maria Ödmann	Dolda brott		
1903	Hjalmar Söderberg	Främlingarna		1
1903	Karl Benzon	Detektivbragder		
1904	Hilma Angered Strandberg	Lydia Vik - En själs historia		
1905	Oscar Levertin	Kung Salomo och Morolf		
1905	Hjalmar Söderberg	Doktor Glas	2	
1905	Verner von Heidenstam	Folkungaträdet: Folke Filbyter		
1906	Hjalmar	Solivro	1	

	Bergman			
1907	Laura Fitinghoff	Barnen ifrån Frostmofjället		
1907	Hjalmar Söderberg	Det mörknar över vägen		
1907	Mathilda Roos	Hvit ljung		
1907	Verner von Heidenstam	Folkungaträdet: Bjälboarfvet		1
1908	Hjalmar Söderberg	Valda Sidor		
1908	Selma Lagerlöf	En saga om en saga	1	
1908	Ola Hansson	På hemmets altare		
1908	Hilma Angered Strandberg	Ödesglimtar		
1909	Malla Silfverstolpe	Memoarer II		
1909	Hjalmar Bergman	Savonarola		
1909	Hjalmar Söderberg	Hjärtats oro		
1910	Malla Silfverstolpe	Memoarer III		
1910	Henning Berger	Bendel & Co		
1910	Verner von Heidenstam	Svenskarna		
1910	Hjalmar Bergman	Amourer		
1910	Hjalmar Bergman	Hans nåds testamente		
1911	Axel Lundegård	Den stora dagen		
1911	Mikael Lybeck	Tomas Indal	1	
1911	Otto Witt	De sista människorna		
1912	Hjalmar Bergman	Vi bookar, krokor och rothar		
1912	Martin Koch	Arbetare		
1912	Otto Witt	Skapelsen		
1912	Hjalmar	Den alvarsamma leken		

	Söderberg			
1913	Runar Schildt	Den segrande Eros		
1913	Hjalmar Söderberg	Den talangfulla draken		1
1913	Maria Sandel	Virveln		
1913	Hjalmar Bergman	Loewenhistorier		
1914	Ola Hansson	Tidens Kvinnor		
1914	Otto Witt	Den underbara spegeln	1	
1914	Hjalmar Bergman	Komedier i Bergslagen		
1914	Henning Berger	Films		
1915	Dan Andersson	Kolvaktarens visor		
1915	Hilma Angered Strandberg	På bygator och alpvägar		
1916	Martin Koch	Guds vackra värld		
1916	Julius Regis	Blå spåret		
1916	Holger Brate	Falska Papper		
1916	Fabian Månsson	Rättfärdiggörelsen genom tron		
1917	Samuel August Duse	Dr Smirnos dagbok	2	1
1917	Alfhild Agrell	Nordanfrån		
			Totalt 17	Totalt 4

5.7 Sammanfattning av litteraturundersökningen

Undersökningen är nu genomförd, och mina frågeställningar kan nu besvaras. Jag ville i litteraturundersökningen först ta reda på tre centrala frågor: Hur ser fördelningen ut mellan *lycklig* samt *olycklig* slump? Används begreppet personifierat? Finns det några stora skillnader mellan vår nutida definition av begreppet? Vi börjar med den lyckliga samt olyckliga slumpen.

Den lyckliga slumpen är kraftigt överrepresenterad jämfört med den olyckliga. I undersökningen framkommer att 17 platser benämns som direkt lycklig slump samt 4 som olycklig sådan. Jag skulle vilja påstå att man - trots de relativt låga talen – kan anta att överrepresentationen av lycklig slump i förhållande till olycklig troligtvis är allmängiltig, och hade gett liknande proportioner även om undersökningen utökats i storlek. I kapitlet om tidigare forskning har vi läst hur Nordin gör en koppling till begreppen *lycklig* och *olycklig*. Han refererar till Aristoteles världsbild: "Den som på grund av slump har stora framgångar kan kallas lycklig, den som har stora motgångar olycklig, låt vara att lyckan till sin natur är skiftande och osäker."¹⁰⁴ Skillnaderna mellan *lycka* och *lycklig slump* samt *olycka* och *olycklig slump* är oklara, men precis som vi nämnt tidigare, så är *Lycka* i äldre svenskt språkbruk (i Hellerstedts undersökning tidigt 1700-tal) jämförbart med vår moderna användning av *tur*.¹⁰⁵ Kanske bör man ha detta i åtanke när man läser om den *lyckliga* eller *olyckliga* slumpen.

Jag har funnit litterära exempel som, både med koppling till försyn eller öde eller utan kopplingar – refererar till en personifierad slump. Vi har också i kapitlet jämfört denna personifiering till den tidigare forskningen.

Jag har kunnat identifiera många gemensamma sammanhang där begreppet ofta nämns. Den spelrelaterade slumpen, som var brett representerad i ordboksundersökningen lyser nu med sin frånvaro, och finns endast med någon enstaka gång. De gemensamma nämnare som istället finns i litteraturundersökningen är av det mer emotionella slaget, och berör ofta slumpen som den mystiska kraft som för människor samman – vid ett tillfälle ställs till och med kärleksguden *Eros* mot slumpen. Ur Axel Lundegårds *Den stora dagen*: "... på så vis förmedlade slumpen eller *Eros* själf bekantskapen..."¹⁰⁶ Om man jämför de nutida definitionerna, stämmer begreppet rent begreppsligt väl in i många fall. Nationalencyklopedin benämner slump som "*inom*

104 Nordin 2005 , sid 149

105 Hellerstedt 2009 sid 18

106<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/LundegardA/titlar/DenStoraDagen/sida/56/etext> samt <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/LundegardA/titlar/DenStoraDagen/sida/57/etext> (hämtad 2015-01-03)

sannolighetsteorin benämning på det oförutsägbara." Så långt låter det bra. Fortsatt lyder definitionen som följer: "*Man säger att ett försök är ett slumpförsök om det vid upprepningar ger olika resultat. Att resultaten blir olika beror på tillgänglig information är otillräcklig för att fullständigt bestämma försöksutfallet.*"¹⁰⁷ Denna definition är, precis som ordboksundersökningens resultat mindre existentiell och romantisk än den slump som skrivs om i den studerade litteraturen.

Begreppets representation över tiden 1900-1917 är jämn och resultat finns vid varje årtal. Om man jämför med bibelutgåvor, både samtida med undersökningsperioden (1917 års utgåva) men även övriga undersökta, så tycks begreppet slump förekomma i större utsträckning. Vi undersöker detta med en snabb kalkyl: Bibeln innehåller cirka 740 000 ord¹⁰⁸, varav 3 träffar på slump upptäcktes i min undersökning (i den utgåva med flest träffar, *Bibel 2000*). Litteraturbankens arkiv innehåller 1407 användningar av begreppet slump i 703 938 10 ord. Man får dock komma ihåg att litteraturbanken även innehåller facklitteratur och siffrorna är därför är representativ för även detta material. Vi ser dock tydligt i tabellen nedan att litteraturbankens procentuella förekomst av begreppet överstiger bibelns motsvarighet.

Tabell 4

Objekt	Totalt antal förekomster av <i>slump</i>	Totalt antal ord genomsökta	Förekomst av begreppet i procent
Bibel 2000	3	740000	0.000405405
Litteraturbankens arkiv	1407	70393810	0.001998755

¹⁰⁷Slump 1995 *Nationalencyklopedin*, Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB

¹⁰⁸Svenska Bibelsällskapet *Bibeln i siffror* <http://www.bibeln.se/om-bibeln/bibeln-i-siffror/> (hämtad 2015-01-04)

6 Slutsats

I detta kapitel diskuterar jag resultatens betydelser, dess rimlighet och riktning. Jag lyfter även fram förslag till vidare forskning.

Jag har nu utfört tre undersökningar för att kartlägga användning av begreppet "slump". Jag har utifrån Kosellecks teorier utforskat begreppet både synkront och diakront, och även semasiologiskt (olika betydelser av begreppet) samt onomasiologisk (synonymer till begreppet).

Antalet sökträffar i bibeln var färre än mina förväntningar. I ett så stort teologiskt och filosofiskt verk som bibeln hade jag förväntat mig att "slump" förekom oftare. Vi får dock inte glömma bort att bibeln måste tolkas utifrån dess egna premisser. Tre punkter som bemöter den enligt mig låga närvaron av begreppet är:

1. Även om översättningen av den senaste utgåvan är gjord nyligen, så är det fortfarande en översättning. Detta gäller självklart alla tidigare utgåvor. Om slumpen inte behandlats tidigare kan den inte plötsligt förekomma i senare utgåvor, även om det är ett intressant filosofiskt fenomen.
2. Trots allt är det en religiös skrift jag har undersökt, både i bemärkelsen att den erbjuder alternativ till slump teorier, men också – precis som vi sett i tidigare forskning – historiskt sett förkastat många sådana teorier.
3. Jag har utfört en begreppslig undersökning, inte en undersökning av fenomen. Söker man efter slumpen som fenomen, och inte som begrepp kan man kanske finna resultat i en helt annan mängd. En teolog har säkert teorier om hur slumpen behandlas i bibeln som inte framkommer vid en begreppslig undersökning.

Dessa punkter tillsammans bidrar enligt min mening till den låga närvaron av begreppen.

Undersökningarna tyder på att slumpbegreppet förekommer mer flitigt i litteraturbankens arkiv, som här får representera någon slags allmän bild av litteratur, än i bibeln. Detta resultat hänvisar jag också till de tre ovanstående punkterna.

Även ordboksundersökningen är i min åsikt överraskande. Sökningar på *slump* ger relativt många resultat, men begreppet som sådant finns sällan med som uppslagsbegrepp, dvs det står i många fall inte med om man slår efter det, utan endast som förklaring till andra begrepp. Kanske anses begreppet svårtolkat på samma sätt som exempelvis begreppet *känsla*. Kanske är det

också i samma anda ett begrepp – trots sin otydlighet – så självklart att det mister sin egen plats i ordboken och istället bara agerar som förklaringsmodell åt andra närstående begrepp.

Jag undersökte detta - ifall slump förekommer i sin egenhet eller endast som förklaring till andra begrepp - och resultaten var skiftande och svårtolkade. Jag har svårt att se ett samband. Här måste man dock ta hänsyn till flera faktorer om man vill dra några slutsatser om användningsfrekvensen. Jag anser att underlaget är för litet, och resultaten för otydliga. Frekvensen är relativt jämn över tid. Man får också ta hänsyn till att det endast är ett arkiv som undersökts, *Runeberg*. Eftersom begreppet förekommer i alla undersökta utgåvor av Svenska akademiens ordlista kan man troligtvis dra slutsatsen att inga större förändringar av begreppets användning eller betydelse skett, iallafall sedan upplaga 1 från 1874.

Litteraturundersökningens resultat visar – kanske föga förvånande – att *slump* används mer som en emotionell spelpjäs än i ordböckerna. Riktningen på den skönlitterära användningen går således mot ett enklare spår, där slumpen ofta nämns i förbifarten, som en tredje part i ett relationsdrama, som en räddare i nöden eller som en skurk som orsakar olycka. Vi kan koppla samman denna tanke med resultatet från ordboksundersökningen, där jag mistänkte att begreppet var så svårtolkat men samtidigt självklart, att det sprangs förbi. Samma sak tycks hända i den skönlitterära världen – slumpen nämns i många sammanhang, men skönlitteraturens natur är inte begreppsutredande, och begreppet får därför sällan ljus över sin mörka och grumliga innebörd.

6.1 Avgränsningar och vidare forskning

Nämnas bör att omfånget på denna uppsats begränsar undersökningen, och de ovan nämnda analytiska operationerna har bara kunnat utföras på enskilda moment i undersökningen. Önskvärt vore att göra en heltäckande undersökning där mina tre delundersökningar alla exempelvis grundligt undersöktes onomasiologiskt samt semasiologiskt, men detta skulle kräva en långt större omfattning än denna uppsats ramar ger. Exempelvis kan vi titta på de problematikområden som identifierats i teorikapitlet har tagits hänsyn till, men i takt med uppsatsens framväxt har jag även här förstått att omfattningen begränsar önskvärda utföranden. Ett metodiskt problem som nämns är det subjektiva i att följa ett begrepp bakåt i tiden utan att ta hänsyn till kontexter. Detta har jag undkommit till stor del i bibelundersökningen, genom identifiering av synonymer och ordvalsskiljaktigheter. Dock kunde man önskat att denna undersökningsmetod kunde utföras även på litteraturundersökningen, men även här hade omfånget ökat allt för mycket.

Dessa avgränsningar ger en bild av hur fortsatt forskning inom området skulle kunna inriktas. En begreppshistorisk uppsats kan inriktas åt flera riktningar, och även i flera perspektiv. Mitt perspektiv var relativt övergripande, och jag tror vidare att detaljstudier av begreppsanvändningen hade gett intressanta resultat.

7 Litteratur och källor

Litteratur

Bergström, Göran och Boréus, Kristina (red) 2012. *Textens mening och makt – metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund : Studentlitteratur AB

Ewald, S (red) *Religionslexikonet*. Bokförlaget Forum, Stockholm 1996 Joachim Retzlaff (övers)

Nationalencyklopedin, 1995 Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB

Jordheim, Helge 2003, *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filolgi*. Gråbo: Bokförlaget Anthropos AB

Lindberg, Bo (red) 2005 *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*.

Nilsson Hammar, Anna 2012 *Lyckans betydelse – sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750-1850* Agerings bokförlag

Savin, Kristiina 2011 *Fortunas Klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*. Lund: Sekel Bokförlag

Swedenborg, Lillemor (red) 2002 *Svensk synonymordbok*, Norstedts förlag AB

Walter, Göran (red) 2002 *Ord och motsatsord* Albert Bonniers förlag, Stockholm

Walter, Göran (red) 2011 *Bonniers synonymordbok* Albert Bonniers förlag, Stockholm

Källor

Litteraturbanken *Om litteraturbanken* <http://litteraturbanken.se/#!/om/ide> (hämtad 2015-01-04)

Runeberg *About project Runeberg* <http://runeberg.org/admin/> (hämtad 2015-01-04)

Svenska Bibelsällskapets bibelsökmotor <http://www.bibeln.se/> (Hämtad 2014-12-01)

Slump Svenska akademiens ordbok <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/> (hämtad 2014-12-16)

SOU 2006:11 Lotteriutredningen *Spel i en föränderlig värld*. Stockholm
<http://www.regeringen.se/content/1/c6/05/69/35/8872cccc.pdf> (hämtad 2015-01-04)

Spel i en föränderlig värld. Lotteriutredningen
<http://www.regeringen.se/content/1/c6/05/69/35/8872cccc.pdf>

Titlar hämtade i Litteraturbanken

Bergman, Hjalmar *Falska papper*
<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/BergmanHj/titlar/FalskaPapper/etext> (hämtad 2015-01-02)

Bergman, Hjalmar *Hans nåds testamente*
<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/BergmanHj/titlar/HansNadsTestamente/etext> (hämtad 2015-01-02)

Duse, Samuel August *Dr Smirnos Dagbok*
<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/DuseSA/titlar/DoktorSmirnosDagbok/etext> (hämtad 2015-01-02)

Hansson, Ola *Tidens kvinnor*
<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/HanssonO/titlar/TidensKvinnor/etext> (hämtad 2015-01-02)

Kerfve, Axel *Gunnar Holms Minnen 4*
<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/KerfveA/titlar/GunnarHolmsMinnen4/etext> (hämtad 2015-01-02)

Lundegård, Axel *Struensee*

<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/LundegardA/titlar/Struensee2/etext> (hämtad 2015-01-02)
(hämtad 2015-01-02)

Lundegård, Axel *Den stora dagen*

<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/LundegardA/titlar/DenStoraDagen/etext> (hämtad 2015-01-02)

Sandel, Maria *Virveln*

<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/SandelM/titlar/Virveln/etext> (hämtad 2015-01-02)

Söderberg, Hjalmar *Doktor Glas*

<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/SoderbergH/titlar/DoktorGlas/etext> (hämtad 2015-01-02)

Wahlenberg, Anna *Interiörer*

<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/WahlenbergA/titlar/InteriorerSkisser/etext> (hämtad 2015-01-02)

Ödmann, Jenny Maria *Ebba Brahes ring*

<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/OdmannJM/titlar/EbbaBrahesRing/etext> (hämtad 2015-01-02)

Titlar hämtade i *Project Runeberg*

Förklaringar över 100,000 främmande ord och namn m.m. <http://runeberg.org/ekbohrn/> (hämtad 2015-01-02)

Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt <http://runeberg.org/ovanliga/> (hämtad 2015-01-02)

Nordisk familjebok <http://runeberg.org/nfaf/> (hämtad 2015-01-02)

Nya ordhandboken <http://runeberg.org/nyaord/> (hämtad 2015-01-02)

Ord för ord : svenska synonymer och uttryck <http://runeberg.org/ordforord/> (hämtad 2015-01-02)

Språkmästaren <http://runeberg.org/sprakmas/> (hämtad 2015-01-02)

Svensk etymologisk ordbok <http://runeberg.org/svetym/> (hämtad 2015-01-02)

Svensk-latinsk ordbok <http://runeberg.org/swelatin/2/> (hämtad 2015-01-02)

Svenska språkets synonymer <http://runeberg.org/synonym/> (hämtad 2015-01-02)

Svenskt dialektlexikon – ordbok öfver svenska allmogespråket <http://runeberg.org/dialekt/> (hämtad 2015-01-04)

Svåra ord : lexikon öfver 12000 ord med förklaringar <http://runeberg.org/svaraord/> (hämtad 2015-01-02)

Uppslagsbok för alla <http://runeberg.org/uppsalla/> (hämtad 2015-01-02)

Våra ord : deras uttal och ursprung <http://runeberg.org/varaord/> (hämtad 2015-01-02)